

Har Paulus Helie forfattet et skrift imod de københavnske teologer i 1544?

Af Kaare Rübner Jørgensen

I 1543 blev kannikerne i Lund indkaldt til en samtale af professorerne i København. Da hensigten med denne var at få dem til at underkaste sig den lutherske kristendomsopfattelse, afviste de i en skrivelse året efter at møde op. Ifølge Erik Sjøberg skulle denne skrivelse være forfattet af den kendte katolske teolog Paulus Helie (Poul Helgesen). I det følgende undersøges samdsynligheden af denne tese.

I 1751 trykte *Danske Magazin* »Et Skrift imod de Lutherske og de Høilærde i Kiøbenhavns Universitet, skrevet kort efter Reformationen fra eet af DomCapitlerne«.¹ 258 år senere publicerede historikeren Erik Sjøberg en afhandling, hvori han argumenterede for, at Paulus Helie havde levet længe efter reformationen, og at det var ham, der havde forfattet dette lille skrift på vegne af kannikerne i Lund.² Spørgsmålet om Helie's dødstidspunkt skal ikke behandles her, for hvad Sjøberg skriver herom, adskiller sig ikke væsentligt fra, hvad jeg selv er nået frem til.³ Hvad jeg derimod vil, er at undersøge hans tese om Helie's forfatterskab af det nævnte skrift fra 1544. Men først nogle bemærkninger om selve skriftet.

1 *Danske Magazin*, 5, 1751, s. 260-271. I det følgende refererer L til denne tekst fra Lund, PH til *Skrifter af Paulus Helie*., I-VII, udg. af P. Severinsen m.fl., Kbh. 1932-1948. Tallene efter en virgulastreg (/) angiver linien eller linierne på siden.

2 Erik Sjøberg: »Levede Poul Helgesen endnu længe efter reformationen? Om forfatter-skabet til den bevarede fortale til en tabt Luther-bog fra 1544«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2009, s. 7-54.

3 Jeg vil dog ikke udtale mig, om hvorvidt Helie skulle have levet så sent som i 1544. Desuden er jeg heller ikke sikker på, at Helie »næppe har haft andre tilflugtssteder end domkapitlerne«, for dels eksisterede der stadig efter 1536 flere landklostre, dels sad der rundt omkring på herregårdene adelsfamilier, der stadig var tro over for katolicismen. Det er dog yderst begrænset, hvad vi ved om disse mere eller mindre hemmelige katolske netværk, så noget sikkert herom kan ikke siges.

1. Skriftet

Det skrift, Sjøberg gravede frem af den historiske mølpose, er anonymt og udateret. Det er også uden titel, for den overskrift, trykket i *Danske Magazin* er forsynet med, er beskrivende og følgelig ikke original. I 1751 befandt en afskrift af skriftet sig i Det kongelige Geheimearchiv, men i dag er den forsvundet, så vort kendskab til skriftets indhold beror udelukkende på trykket i *Danske Magazin*. På afskriftens første side skulle Hans Gram have tilføjet ordene *Canonicorum Roschildensium An. 1543* (af de roskildensiske kanniker år 1543). Udgiverne har dog afvist dette og på basis af udsagnet *som Lector Frandtze sagde y Prestemode her y Lundt nu Medsommer* ment, at det måtte stamme fra Lund.⁴ Sjøberg tilsluttede sig dette, og det samme gør jeg.

Baggrunden for skriftet fremgår af skriftet selv, for det omtaler, at *the Høglerde Doctores och Magistri y Københaffn* havde udsendt nogle artikler, som de ønskede at disputere, og at kannikerne af de københavnske teologer på kongens vegne var blevet indkaldt *till samme Disputatz och Subscriberen* (L 270). Skriftet skal altså ses i sammenhæng med forsøgene på at få banket de genstridige, katolske kanniker i Lund på plads, således som det året før var sket med kannikerne ved Vor Frue Kirke i København og ved domkirken i Roskilde.⁵

Rørdam kaldte i sin tid skriftet en »Forestilling«, Kornerup et »Indlæg« og Schwarz Lausten en »skrivelse«.⁶ Selv anså Sjøberg det for at være fortalen til en Lutherbog, som er gået tabt. Det skyldes udsagnet: *Morthen Luthther haffuer laditt thenne Døør op (som thenne neruerendis Bogh aff manghe hans Bøgher vddraghen klarlighen bewiser)* (L 262).⁷ For mig at se er det ikke en oplagt tolkning. Er der ikke snarere tale om en følgeskrivelse, vedlagt en indsendt bog mod Luther?

Hvem der skulle modtage skrivelsen og dermed bogen, er ikke ganske klart. På den ene side indledes der med denne hilsen: *Gudt Fadher*

⁴ *Danske Magazin*, 5, 1751, s. 271-272.

⁵ Om disse forhandlinger, se H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621*, 1. Del = *Kjøbenhavns Universitets Historie i Kong Christian den Tredies Tid (1537-1558)*, Kbh. 1868-1869, s. 152-168. Kannikerne var da også af de københavnske professorer den 30. november 1543 blevet stævnet til at indfinde sig i København for at »conferera med dem ang.de Religionis wäsendet«, Riksarkivet, Stockholm, B 29, *Skånebreffsförteckningen*, s. 503r.

⁶ Rørdam 1868-1869, s. 165-167, Bjørn Kornerup: *Den danske kirkes historie*, 4, Kbh. 1959, s. 126, Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, Kbh. 1987, s. 148-149.

⁷ Sjøberg 2009, s. 8, hvor han også mener, at »Bogen har nok været håndskrevet og kun eksisteret i få eksemplarer«. Hvorfor man skulle have arkiveret fortalen, men ikke selve bogen, gives der ingen forklaring på.

almegtigste formedelst JESum Christum vor HERre giffue alle cristne Lesere syn Hellig Andtz Opliuselse och rette Forstandt. Amen (L 260). Det følges senere op med udsagnet *Anname herpaa thu Cristelighe Læsere eet føghe Exempel eller to* (L 267), hvilket kunne tyde på, at det har været et åbent brev. Men på den anden side læses i slutningen denne appel til Christian III: *Bedendis Hans Kongl. Maytt. ganske ydmygeligen att ville anname thenne vor Vnderuisning till thet beste* (L 270-271), hvorpå der følger en forklaring på, hvorfor kannikerne har vægret sig ved at imødekomme kongens ønske om at godkende de københavnske teologers artikler.

Hvordan disse diskrepanser skal forklares, kan være usikkert, men umiddelbart synes der at måtte være tale om to skrivelser: først et brev, vel affattet på latin eller tysk,⁸ til kongen og universitetets professorer, dernæst en bearbejdet og oversat version heraf til ærkestiftets øvrighed, det være dets rigsråder, lensmænd, borgmestre, og/eller præster. Som belæg herfor kan måske anføres, at skrivelsen ikke omtaler og forholder sig til de artikler, kannikerne havde modtaget fra København, men taler mere bredt og folkeligt om den nye lutherske religionsopfattelse og dennes samfundsmæssige konsekvenser.

Har jeg ret heri, kan der drages to konklusioner. Den ene er, at det er en kopi af den offentlige skrivelse, vi har bevaret. Den anden, at der kun er blevet medsendt en bog i forbindelse med svaret til kongen og universitetets professorer. Hvilken bog, det skulle have været, kan vi naturligvis ikke vide, men mit gæt er, at det må have været en af dem, der i Tyskland var blevet skrevet mod Luther, fx Johann Ecks *Enchiridion locorum communium adversus Lutherum et alios hostes ecclesiae* (Håndbog bestående af de almindelige argumenter mod Luther og andre af kirkens fjender), der var udkommet i 1523 og indtil 1543 var blevet genoptrykt i talrige udvidede oplag, heriblandt også i en tysk version i 1533. Skulle det have forholdt sig sådan, har vi også en forklaring på, hvorfor bogen ikke fandtes i Geheimearchivet i 1751. Den var simpelthen efter modtagelsen blevet overført til Universitetsbiblioteket, hvor den var blevet flammernes bytte ved branden i 1728.

2. Sjøbergs metode

Sjøberg angiver, at hans metode »bedst [kan] beskrives som en forfatterbestemmelse, der foretages på grundlag af iagttagelser både i indholdet og sproget i fortalen. De her gjorde iagttagelser sammenlignes

8 Jvf. at korrespondancen mellem kannikerne i Roskilde og universitetets professorer er på latin, *Dänische Bibliothec*, 7, 1745, s. 100-138.

med tanker, ideer, forestillinger, holdninger og sproglige og stilistiske træk i Poul Helgesens skrifter«. ⁹ Metoden adskiller sig altså ikke fra den, A.D. Jørgensen og Ludwig Schmitt benyttede, når de ville forfatterbestemme henholdsvis *Historia Compendiosa* og *Confutatio Lutheranismi Danici*. ¹⁰ Selv har jeg anvendt en lignende metode i min afhandling om franciskanernes *Uddrivelseskrønike*, ¹¹ men i lighed med de førstnævnte og i modsætning til mig har Sjøberg kun i begrænset omfang inddraget andre tekster fra samtiden for at vurdere, om de gjorte iagttagelser nu også var forfattersignifikante. De citater, han fremdrager for at sandsynliggøre sin tese, er desuden løsrevet fra deres kontekst, hvorfor han ikke har blik for, at udtalelserne ofte omhandler vidt forskellige forhold. Værre er dog, at han kun har set på ligheder, ikke på uligheder. Og som det sidste: det er ikke nok kun at sammenligne synspunkterne, for skal de vurderes, må også tidens antilutherske litteratur inddrages. Det er derfor på flere områder en lidt mangelfuld undersøgelse, Sjøberg har foretaget, hvilket selvfølgelig må svække validiteten af hans resultater. Men derfor behøver de ikke at være forkerte. Det kan kun en kontrolanalyse vise.

Sjøberg begynder med en generel beskrivelse af Helie's danske sprog, byggende på Peter Skautrup, Marius Kristensen og Ulla Albeck. ¹² Hvor korrekte deres iagttagelser end er, må man dog hertil bemærke, at ingen af dem har vurderet Helie's sprog på basis af den klassiske retoriks regler. Det er en oplagt svaghed, for det var netop denne hans suveræne brug af retorik, der først og fremmest forsynede »hans sprog med et særpræg, også for hans samtids mennesker«. ¹³

Derefter gennemgår Sjøberg synspunkterne i skrivelsen i stadig sammenligning med de tilsvarende i Helie's skrifter, inden han i et forholdsvis kort kapitel vender tilbage til sproget med en omtale af en række fælles sproglige udtryk og vendinger. Her vil jeg følge hans disposition og først se på hans indholdsmæssige argumenter, inden jeg

9 Sjøberg 2009, s. 8.

10 A.D. Jørgensen: »En upåagtet Krønike af Povl Helgesen«, *Historisk Tidsskrift*, 5. række, 6. bd., 1886, s. 323-338. Genoptrykt i *Historiske Afhandlinger*, III. Kbh. 1898, s. 133-143, Ludwig Schmitt: *Der Kölner Theologe Nikolaus Stagefyrr und der Franziskaner Nikolaus Herborn*, Freiburg i.B. 1896.

11 Kaare Rübner Jørgensen: »Tabernes historie. Franciskanernes Uddrivelseskrønike: forfattere, datering, formål«, *Kirkehistoriske Samlinger* 2001, s. 37-102.

12 Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*, 2, Kbh. 1947, s. 217-220, Marius Kristensen i PH VII, 1948, s. 201-222, Ulla Albeck: *Dansk Stilistik*, Kbh. 1965, s. 168, 185.

13 Skautrup 1947, s. 220. Kristensen og Albeck omtalte dog hans brug af ordpar og chiasmer, men det var stort set også alt.

giver mig i kast med de sproglige. For at gøre gennemgangen mere overskuelig har jeg samlet argumenterne i grupper, forsynet med overskrifter.

3. Indholdsmæssige argumenter

3.1. Sprogopfattelsen

Skrivelsen begynder med en konstatering:

Thett er huerge Mand vitherligt, huorledis huergt Tungemaall y Verdhen haffuer then Proprieteet och Natur met sig, Ath aldriig er een Ting saa vell sagdt, at hun jo kand vriides och vdtolkis aff vronguillighe Menniske till onde, Huor aff offte kommer stor Spliit och Trette aff (L 260).

Hos Helie hedder det om helgendyrkelse i *Svar til kong Gustav*:

Then eiedom haffuer alle twngemaall, at mange aff theris ord tagis wdi atskillig mening oc brugis, oc bekomme [dvs. er til gavn for] bode Gudt oc menniskin. Om noghen will effterfølge Helligementz exempill, ther wdaff foragtis icke Christus (PH II, 266/13-17).

Diskussionen af ord og deres betydning optog humanisterne i renæssancen.¹⁴ Det er derfor ikke overraskende, at både skrivelsen og Helie udtaler sig om sprogenes natur. Det sker dog ikke kun i to forskellige kontekster, men der drages også forskellige konklusioner, thi hvor skrivelserens forfatter taler om, at ord kan misbruges af ondsindede mennesker, nøjes Helie på basis af sprogteoriene i renæssancens Italien helt neutralt med at konstatere, at ord kan have flere betydninger.¹⁵ Den lighed, Sjøberg så, er derfor efter min mening ikke eksisterende.

3.2. Bibeltolkningen

Skrivelsen fortsætter med endnu en konstatering: i kirken har der været mange, som *haffue taghet Schrifftten och vredet henne effther theris Meningh anderledis end som then endregtige almyndig Brug vaar eblant Gudtz Folck, Och ther aff er altiit kommit stoort Oprøør och*

14 G.R. Evans: *Problems of Authority in the Reformation Debates*, Cambridge 2002, s. 29-34.

15 Om sprogopfattelsen i renæssancen, se Sarah Stever Gravelle: »The Latin-Vernacular Question and Humanist Theory of Language and Culture«, *Journal of the History of Ideas*, XLIX, 1988, s. 367-386.

Troens Skadhe och Forderffue. Som eksempler nævnes Arrius og *the arme foruorpne och forlorne Jødher*, der fulgte *theris egne Rabiners, Phariseiers och Schrifftelerdis forherdede Stiffnackedheedt* (L 261).

Helie omtaler også flere steder oldkirkelige kætterier, heriblandt Arrius og arrianerne. Om dem hedder det i Forsoningskriftet 1534: *Arrianer ere icke fordømde oc affwiiste fordi thenom fattis scrifft, men fordi the haffue scrifften wrangelige bruget* (PH V, 320/25-27), hvilket ikke er langt fra det, vi kan læse i skrivelsen fra Lund. Men Helie nævner nu også andre gamle og nyere kætterier, som er uomtalte i skrivelsen. Og om jøderne siger han, at de vidste, *att Gudtz søn schulde komme oc worde menniske, men ther han war kommen, wore the saa forblindede oc forbijstrede aff homodt oc gerickhedt, att the kwnne thet icke bekende* (PH II, 137/12-15).

Lighederne er dog heller her ikke af betydning, for dels nævnes Arrius i de fleste skrifter mod Luther i samtiden, heriblandt af Johann Eck, Johann Fabri, Nicolaus Herborn og Hieronymus Dungersheim samt i *Confutatio Lutheranismi Danici*, forfattet af en ukendt, indkaldt tysk teolog i 1530,¹⁶ dels var opfattelsen af de forblindede, troløse jøder gængs katolsk lære helt op til Det andet Vatikankoncil i 1960'erne.¹⁷ I skrivelsen fulgte de deres rabbineres og skriftkloges hårdnakkethed, hos Helie var de forblindet af hovmod. Så selv om resultatet blev det samme, er årsagen det ikke.

3.3. Skrift og tradition

»Det er bemærkelsesværdigt, at traditionen inden for kirken fra oldtid til 'nutid' spiller en lige så vigtig rolle som skriften i denne tekst«, det vil sige i skrivelsen fra Lund, siger Sjøberg og fortsætter: »Flere steder i fortalen sidestiller dens forfatter skrift og tradition«. Dette ser

16 Johannes Eck: *Enchiridion locorum communium adversus Lutherum et alios hostes ecclesiae* (1523-1543), udg. af Pierre Fraenkel, (*Corpus Catholicorum*, 34), Münster 1979, s. 43, 83, 280, Johann Fabri: *Malleus in haeresim Lutherum*, 1 (1524), udg. af Anton Naegle, (*Corpus Catholicorum*, 23/24), Münster 1941, s. 218, Nicolaus Herborn: *Locorum communium adversus huius temporis haereses Enchiridion* (1529), udg. af Patricius Schlager, (*Corpus Catholicorum*, 12), Münster 1927, s. 60, Hieronymus Dungersheim: *Schriften gegen Luther*, udg. af Theobald Freudenberger, (*Corpus Catholicorum*, 39), Münster 1987, s. 35-36, 101-102, 108, *Confutatio Lutheranismi Danici anno 1530 conscripto a Nicolao Stagefyr seu Herborneo OFM*, udg. af Ludovicus Schmitt, Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1902, s. 105, Jvf. også Olaus Petri: *Samlade Skrifter*, 1, udg. af Bengt Hesselman, Uppsala 1914, s. 170.

17 Jvf. at så længe den katolske messe var på latin, var der langfredag en særlig bøn om omvendelsen af de troløse jøder (*pro perfidis Judæis*), *Messebogen (Misale Romanum)* paa latin og dansk, Kbh. 1926, s. 423.

han som udtryk for, at forfatteren har været Helie, for »ligestillingen af skrift og tradition er et hovedpunkt i karmeliterens teologi«. ¹⁸ De anførte citater fra skrivelsen fra Lund giver imidlertid ikke belæg for en sådan ligestilling af skrift og tradition.

Sagen er, at Sjøberg har forlæst sig på Haarløvs forenkledede vurdering, at Helie »var om nogen traditionens mand«. ¹⁹ At Helie betragtede Skriften og traditionen som åbenbaringskilder, er korrekt, men det er kun udi en luthersk-teologisk optik, at han sidestillede dem. Noget belæg herfor findes ikke i hans skrifter, for nok kunne han i sit *Svar til kong Gustav 1528* skrive, at *The samme kirckins forstandere, som haffue met theris redelege dom giffuett scriffthen then agt, som hwn nw haffuer hooss then menige christenmand, haffue oc saa aff samme magt stadfest oss møghet andhet till cristendomtz bestandt, ther dog icke findis wdi then blotte scriffth* (PH II, 227/3-8), men det er ikke ensbetydende med, at han giver traditionen, som han i øvrigt graduerer i betydning, den samme autoritet som Den hellige Skrift. Det var da også først med Tridentinerkoncilet, at skrift og tradition blev sidestillet, for i middelalderen og på Helie's tid så man som oftest den kirkelige tradition som en videreførselse af den åbenbaring, der lå i Skriften. Derfor er det bedre at sige, at Helie var kontinuitetens mand. ²⁰ Desuden gjorde Helie ofte opmærksom på, at kirken var ældre end Skriften, og, som vist i citatet ovenfor, at det var kirkens forstandere, der havde truffet beslutning om Skriftens indhold, hvorfor man reelt kan sige, at Skriften er en del af den kirkelige tradition ²¹ – et synspunkt, der synes bekræftet af den moderne nytestamentlige forskning med dens fokusering på *Sitz im Leben*. ²² Den lutherske modsætning mellem skrift og tradition bliver følgelig langt hen ad vejen en falsk modsætning.

18 Sjøberg 2009, s. 35-36.

19 Sten Haarløv: *Poul Helgesens teologiske standpunkt og placering i den europæiske humanistbevægelse – set på baggrund af en præsentation af Erasmus af Rotterdams teologiske programskrifter*, Kbh. 2007, s. 370.

20 Jvf. John W. O'Malley: »Erasmus and Luther, Continuity and Discontinuity As Key to Their Conflict«, *Sixteenth Century Journal*, V.2, 1974, s. 48. Om problemstillingen skrift og tradition, se John F. D'Amico: »A Humanist Response to Martin Luther: Raffaele Maffei's Apologeticus«, *Sixteenth Century Journal*, VI.2, 1975, s. 44-45 og den der anførte litteratur.

21 Synspunktet, at kirken er ældre end Skriften, gik tilbage til Johannes Cochlaeus, *De auctoritate ecclesiae et scripturae*, 1524, og blev et grundlæggende argument i den katolske kontroverslitteratur, Hubert Jedin i Erwin Iserloh, Joseph Glazik og Hubert Jedin, *Reformation and Counter Reformation. (History of the Church, V)*, London 1980, s. 273-274.

22 Se artiklerne i Helmut Koester: *From Jesus to the Gospel*, Minneapolis 2007.

At Helie og forfatteren af skrivelsen så ens på forholdet mellem skrift og tradition kan altså ikke anvendes som belæg for, at Helie skulle have været skrivelsens forfatter.

3.4. *Luthers ustadighed*

I skrivelsen hedder det herom:

Huilcken som haffuer lesdt y hans Bøgher, handt skall findhe et half tusinde Stedher, huor handt cristelighen haffuer schreffuit medt then hellige Kirkis endregtighe almyndeligh Brug, Ceremonier och Sacrament: Saa maa handt och finde vti hans Bøgher et half tusinde Stedher, huor handt i forbemeldte Hoffuidt-Articler scriifuor atther emodt sig selff, att thett, han tilforn screffuit haffuer, synis icke att were scriffuit aff hannom.

Vill noghen sighe, att Augustinus och flere then hellige Kirkis Lerere haffue och forandrit theris Lerdом och scriffuit Bøgher, som the kalle Retractiones. Ja thet bestaa wy, att the haffue giort, men fast anderledis end thesse gøre. Thi Augustinus och andre hellige Lerere haffue retracterit och ighen kaldit, huess y theris Bøgher findis kunde, som then hellige Kyrke ey haffde eendrecteligen annamit och consenterit. Men Morthen Lutther och hans Discipler schriffue emodt hues the haffue tilforn medt then hellige Kirke eendrecteligen screffuit, och icke nu ganghe till hellige Cristen Samfundtz retthe Kaars, men sigle effther theris eghen Compadtz biistert (L 263).

Helie foretager intetsteds en beregning over, hvor mange gange Luther har skrevet med og hvor mange gange imod kirken; han nøjes med at sige, at der fandtes retsindige tanker hos Luther, der dog var for gode til at kaldes lutherske, fordi de var i overensstemmelse med, hvad tidligere, rettroende katolikker havde givet udtryk for. Denne opfattelse, at Luthers skrifter indeholdt en blanding af rettroende og kætterske meninger, gik tilbage til kejser Karl V's edikt, udstedt den 10. marts 1521 i Worms,²³ og omtales derfor af flere forfattere.²⁴ At Luther modsagde

23 *Deutsche Reichtagsakten unter Kaiser Karl V.*, II, udg. af Adolf Wrede, Gotha 1896, s. 532.

24 Erasmus: *Hyperaspistes* (1526-27), (*Opera omnia*, X), Lugdoni Batavorum 1706, sp. 1369B: *Lutherus miscat vera falsis* (Luther iblander sande meninger med falske), også PH I, 1932, s. 187/13-18, jvf. I, 1932, s. 177/19-23. Hos Judocus Clichtoveus: *Antilutherus*, Coloniae 1525, s. 25v, hedder det: *Verum huic melli letiferum immiscet uenenum* (Men i denne honning iblander han dødbringende gift). Dette metaforiske

sig selv og skrev anderledes nu end tidligere, er heller ikke undgået Helie's opmærksomhed.²⁵ Men det var noget, mange andre også havde observeret, hvorfor han af og til af sine modstandere blev benævnt vendekåben (*versipellis*).²⁶

Sjøberg mener endvidere, vi finder et tilsvarende udsagn til skrivel-sens ord om *retractiones* hos Helie i hans *Svar til kong Gustav*:²⁷

Wij finde icke nogre hellige mendt som haffue sijne bøger igen-ropt, wdhen huess een eller two haffue thet giortt wdi nogre faa meninger, ther the paa noghen tijdt haffde wæridt wdi, saa lenge the finge seg bæder besindhet, hwilcken brøst ther oc saa offuer-gick Sancto Petro, en sidhen andre hellige mendt (PH II, 127/7-13)

Hos Helie er Augustin dog ikke nævnt, ligesom årsagen til tilbage-kaldelserne er en anden. Men trods den manglende omtale er hans forklaring på Augustins *retractiones* korrekt, for denne trak ikke sine tidligere synspunkter tilbage, fordi de viste sig at være i modstrid med kirkens lære, som skrivelsen fra Lund mener, men fordi han gennem sin fortsatte tænkning var nået til en anden og dybere forståelse.²⁸

udtryk gik tilbage til Ovid: *Amores*, 1.8.104: *impia sub dulce melle venena latent* (skadelige gifte ligger skjult under sød honning).

25 PH III, 1933, s. 148/13-28, hvor Luthers skiftende syn på skriftemålet nævnes som eksempel på hans ustadighed.

26 John Fisher: *Assertionis Lytheranae Confytatio iuxta verum ac originalem archetypum, nunc ad urgum diligentissime recognita*, Coloniae 1525, s. 30, 40, *Defensio Regie assertionis contra Babyloniam captiuitatem*, Coloniae 1525, s. 7v, Henrik VIII: *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* (1521-1523), udg. af Pierre Fraenkel, (*Corpus Catholicorum*, 43), Münster 1992, s. 126, Thomas More: *Responsio ad Lutherum* (1523), udg. af John M. Headley, (*The Complete Works of St. Thomas More*, V.1-2), New Haven & London 1969, s. 274, Dungersheim 1987, s. 205, og Johannes Romberg i Fabri I, 1941, s. 6, Erasmus: *Hyperapistes*, sp. 1270D, 1316A, taler alle om Luthers *inconstantia* (ustadighed) og Fisher: *Assertionis* 1525, s. 513 om *versania tua*, *Luthere* (dine omskiftelser, Luther) og Clichtove: *Antilutherus* 1525, s. 2r, om *Lutheranas versanias* (lutherske omskifteligheder). Udtrykket vendekåbe findes hos Henrik VIII, 1992, s. 171, Fisher: *Defensio Regie assertionis contra Babyloniam captiuitatem*, Coloniae 1525, s. 57v, og More 1969, s. 274/7. Luther anvendte i øvrigt selv udtrykket om Erasmus i *De servo arbitrio* (1525), *D. Martin Luther Werke*, 18 (Weimar Ausgabe), 1908/1964, s. 74/14.

27 Sjøberg 2009, s. 18.

28 Jvf. William J. Bouwsma: »The Two Faces of Humanism«, *Itinerarium Italicum. The Profile of the Italian Renaissance in the Mirror of its European Transformation*, udg. af Heiko A. Oberman & Thomas A. Brady, Jr., (*Studies in Medieval and Reformation Thought*, XIV), Leiden 1975, s. 8.

Derimod er der, hvad Sjøberg ikke har set, større overensstemmelse mellem skrivelsen og en anden udtalelse af Helie, for i sit Forsonings-skrift fra 1534 siger han:

Saa er thet een arm oc farlig ting at berømme seg aff scrifft, oc haffue dog icke scrifftens reene oc rette mening. Oc fordi sees wnderstwndwm igiennom fingre mett mange helgen oc lærere, som met Cypriano, met Hieronymo Augustino oc andre flere, ther i somme støcke lerdøm haffue disputerett mett dyb oc wklar scrifft, paa huilcke gratsche war icke end tha giord aff then hellige kircke, oc fordi icke heller nogen paasaffn, huar effter lærerne kwnne seg rette, Men samme helgen kwnne tha icke fare wild noget farlige, fordi the wore altid offuerbødige till att rette seg, effter then hellige kirckis oc Christendom raadz forklaring och wnderwiisning, nar hwn bleffue thennom kwndgiord (PH V, 321/8-21).

4.5. De nye bibelfortolkere

Om dem siger skrivelsen: *Morthen Lutther haffuer laditt thenne Døør op*, så alle kunne give sig i kast med at *vriide och vende then hellige Scrifft och hellige Kirkes Ordinantz* efter deres eget hoved. Resultatet heraf er blevet, at

Somme sliidhe hinne y saa manghe Parter, att mand aldrig veedt, huorledis mand skal samle hinne; Andre samle hinne, och dog saa ynckeligen sy hinne sammen, att thet, ther skulle sidhe wedt Houedet, thet sette the wedt Fødherne. ... Manghe och saa aff the vlerde fuldhe Skreddhere, ther som Scrifften er vell samblet, skære selffue Sømmidt op, paa thet the meth thet daglige Arbeyde skulle fortiene daglig Løøn, och fattige vanuittige simpel Menniske skulle dagligen haffue noget nyt at frygde sig medt, O huor mange merckelige skøne store Kludhe kaste the och offte vnder Schredere bordet, som meget nøttelige vore till en retsindigh Brøllops Kior-tel, endog the haffue icke thesse Skrederis velbehagelige Farffue (L 261).

Helie er inde på noget af det samme i sit *Svar på Malmøbogen*, idet dog skrædderen er erstattet af en væver:

Saa bruge the scrifften som hwn haffde huerckin wilkaar, aff tiid, orsage, lejlighed, persooner, figurer eller andre omslag. Icke agte the heller huad fore staar oc effter følger, huar wdaff een retsin-

dig mening alderbest grantschis oc randsagis, oc fordi wæffue the scriffter till sammen liigerwiis som ryer [uldtæpper] oc sencklede wdaff atskillig farffue forwden sind oc skiell, wdaff eett wiltt hofuett oc een løss grantsche (PH III, 67/1-9).

Men det var en kritik af Luther, som også kan ses hos andre, bl.a. hos John Fisher, der spurgte: *Num omnes, inquit, apostoli? Num omnes prophete? Num omnes doctores?* (Mon han mener, at alle er apostle? At alle er profeter? At alle er doktorer?).²⁹

Med sin lige nævnte allegori om skrædderen harcelerer skrivelsen endvidere over, at wy *Cristne løbe flux Fastelaffn medt then hellige Schriff, then hellige Kirkes Ceremonier och Sett, och vridhe och vendhe thennum saa offte, att Jødher ja Turcher och Tartthere bespotte os ther fore* (L 262).

Helie nævner også *iøder, saracener, twrcker, tartare, rytzer, bemer* (PH IV, 122/17-18) og *Jøder oc Tyrcker, Saracener oc andre Christi fiender* (PH V, 62/2-3), men det sker dog i ganske andre sammenhænge. Med Erasmus kan han dog sige:

Kan icke mildhed heller wærdens stoare skade drage oss, dha skall cristendoms werdighed drage oss, hwad kwnne wij tænke, at tyrkir oc saracenir tale om oss, nar dhe høre oc fornymme at i saa mange aar ær inghen samdrægtighed mellom cristne kongher oc herrir, oc fred holdis med inghen pacth, oc inghen dage, oc at ther ær inghen ændhe paa blods wdstyrtning, oc mijnder bwlder blanth hedninge æn cristhet folk, som dog aff Jhesu Christi lærdom bwrde at haffwe all som størst eendrægtighed (PH I, 155/4-13).³⁰

Hos Helie og Erasmus skyldes hedningernes spot de kristne fyrsters talrige krige mod hinanden, ikke den religiøse uenighed. Grunden her til er selvfølgelig, at da Erasmus skrev sit Fyrsteskrift, havde Luther

29 Fisher: *Sacri sacerdotii defensio contra Lutherum* (1525), udg. af. Hermann Klein Schmeink, (*Corpus Catholicorum*, 9), Münster 1925, s. 73.

30 Erasmus: *Institutio principis Christiani* (1515), (*Ausgewählte Schriften*, V), udg. af Werner Welzig, Darmstadt 1968, s. 350: *Si non movet pietas, si non orbis calamitas, certe moveat honos Christiani nominis. Quid censemus loqui de nobis Turcas et Saracenos, cum videant tot jam seculis adeo nihil convenire inter ullos Principes Christianos? Nullis foederibus cohaerere pacem? Fundendi sanguinis nullum esse modum? et minus esse tumultus inter Ethnicos, quam inter eos qui ex Christi doctrina summam profiteantur concordiam?*

endnu ikke forfattet sine 95 tesar. Men når Nicolaus Herborn skriver: *nomen Germanicum male audiat inter Ethnicos* (man hører ilde om det tyske navn blandt hedninger), er der ingen tvivl om, at det er religionsforvirringen, der hentydes til.³¹ Helie ville muligvis mene det samme, men han siger det ikke.

Det, at skrivelsen foretager en sådan hedningesammenligning, ser Sjøberg som et indicium på Helie's forfatterskab. Ret har han i, at vi ofte finder disse sammenligninger i Helie's skrifter, men de er som hos Erasmus normalt af typen: når hedninger i oldtiden gjorde dette eller hint, hvor meget rimeligere er det, at de kristne gør det.³² Dette *quanto magis*-argument er af bibelsk oprindelse, for det optræder omkring 30 gange i Vulgata, bl.a. i Hebr 9.13-14.³³ De kan derfor ikke tages som belæg for, at Helie skulle have forfattet skrivelsen fra Lund. I øvrigt er forlægget for skrivelsens udsagn formentlig denne udtalelse af Johann Eck:

Nam quod scandalum oritur, non modo apud simplices fideles, sed apud Iudaeos et infideles, si audierint ea in fide nostra in dubium vocari, quae a sanctis patribus et consiliis ante 1000 annos, 1200 annos, ante 1300 fuerunt constituta et decreta, et ab ipso apostolorum tempore observata.³⁴

(Thi hvilken forargelse vil ikke opstå, ikke kun hos jævne troende, men hos jøder og vantro, hvis de hører, at [alt] det i vor tro drages i tvivl, som af hellige fædre og råd er fastsat og bestemt for 1000, 1200, 1300 år siden og er blevet opretholdt lige siden apostlenes tid).

3.6. Uenigheden blandt reformatorerne og kirkens enhed

I skrivelsen hedder det:

Thesse Læremester komme huerken offuer ens medt andre och ey heller medt sig sielfff. Huorledis mene the tha ath gøre then hel-

31 Herborn: *Monas sacrosanctæ Euangelicæ doctrinæ, ab orthodoxis patribus in hæc vsque secula*, Coloniae 1529, s. F Vv.

32 Fx PH II, 1932, 80/5-11.

33 John W. O'Malley: *Praise and Blame in Renaissance Rome. Rhetoric, Doctrine, and Reform in the Sacred Orators of the Papal Court, c. 1450-1521*, (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 3). Durham, NC 1979, s. 57. Et *quanto magis*-argument ses også brugt af Fabri I, 1941, s. 161.

34 Eck 1979, s. 282. I den tyske oversættelse 1533 er ordene *Iudaios et infideles* gengivet med *Haiden, Türcken uund Juden*.

lig Kyrke Endrettigheidt ... Men wil tha Luther sige, ath thet er Papisternis skyldt, thy thersom the wille anname Euangelium, tha bleffue ther een Lerdom offuer alt. Kiære Morthen Lutther, haffde tu icke och tin Anhang begynt dristeligen ath atsplitthe then hellige Kirkes Eendrettigheidt, tha haffde ther vel bleffuit som ther wor een Lerdom offuer alt. Huorledis wilt och thu eller thine Læremestere gøre een Lerdom offuer alt, som saa offte schreffue fram och saa tilbage ighen, att ther som nogen wittig eller rett lerdt Mand will gifue sig till edher, tha veidt hand icke, huilcket I ville selff helst och mest haffue vidt Magt aff edhers Lerdom och Screfft (L 266-267).

Den direkte, personlige appel til Luther forekommer malplaceret og må vidne om, at der er her tale om afskrift af et udenlandsk skrift, for i disse ses undertiden direkte appeller til Luther.

Helie gør imidlertid også opmærksom på, at *ther findis allerede større twedracht blandt eder; en ther nogen tid wor emellom then helige kirckis doctores oc lærere* (PH II, 15/16-18).³⁵ Men også det var noget, mange i samtiden omtalte, heriblandt Thomas More: *the chyrche is and must be of one beleue and have all one faythe ... But as for amonge heretyques there be as many dyvers myndys almoste as there be men*.³⁶

Desuden siges i skrivelsen, at *Morthen Lutther bekender thet selff emodt the Gendøbere, at vnder Pauen er then sande Christendom och Christendoms Kerne* (L 269).³⁷ Sjøberg mener, at det svarer til, hvad Helie har skrevet i *Svar på Malmøbogen 1530* og i skriftet *Om den lutherske handel 1532*. I det første skrift er der tale om en reference til en udtalelse i Luther skrift mod gendøberne:

35 Jvf. PH II, 1932, s. 303/29-32: *Luthers tilhengere ere atskilde wdi mange partijr oc selskaff, bode met lerdom, seeder oc ceremonier, atskillig ordinantz sætt oc skicke*, IV, 1934, s. 72/26-28: *Thett er saadant slag folck, att the huerckin gjøre eett mett then menige Christen kircke, icke heller indbyrdis mett seg selffue*.

36 More: *Dialogue LXIII*, citeret af Evans 2002, s. 263. Se endvidere Clichtove: *Compendium veritatem ad fidem pertinentium, contra erroneas Lutheranorum assertiones*, Parisiis 1529, App. s. 6r, Eck 1979, s. 81, 307, Fisher 1925, s. 6, Herborn 1529, s. R 2v, 6v, R 7r, 1927, s. 61, samt *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 49, 89-90, gengivet PH IV, 1934, s. 129/15-24. Erasmus var enig heri og mente, at »Protestants or, worse, sectarians rend Christ's seamless coat asunder«, Manfred Hoffmann: »Erasmus on Church and Ministry«, *Erasmus Society Yearbook*, 6, 1986, s. 10.

37 Luther: *Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrherrn* (1528), *D. Martin Luthers Werke* (Weimar Ausgabe), 26, Weimar 1909/1964, s. 147: *Ich sage, das unter dem Bapst die rechte Christenheit ist, ia der rechte ausbund der Christenheit und viel frumer grösser heiligen*.

Schule wij altt thet forwandle som er wdaff Paffuen, tha maa wij huerckin siige messe, eller predicke, eller bruge noghen scrifft, nar wij haffue wdaff Paffuen bode scrifft, oc lærdom, prestedom, oc predicke embede, oc huess anden ære oc agtt christendommen er bestandig wdaff (PH III, 145/8-13).³⁸

Og i det andet, som underligt nok ikke er identificeret af udgiverne af Helie's skrifter, hedder det:

hand tillstaar, at then Romere kircke haffuer oc bekender the rette Gudtz bud, then rette Christen tro, haffuer sande Sacrament, ret sandt prestedømme oc et sandt Jesu Christi legome udi messen, oc mod vederdøbere schriffuer hand saa, vi tillstaa møget got som er under Paffuedommet wære kommet till os, oc besynderlig en sand hellig schrifft, eet sandt dob, sande nøgle till syndtz forladelse, et sandt predicke embede, oc en sand hellighedtz underviisning (PH V, 36/28-37/5).³⁹

Selv om referencerne er til det samme Lutherskrift, ja sågar til de samme sider, bruges de som begrundelse for forskellige ting; hos Helie det første sted for at underbygge udsagnet *Nar som helst hand schriffuer mod then christen kircke tha bruger hand bewiisning aff gamble for-dømde kietterij, men nar hand schriffuer emod andre kiettere sijne liige, tha bruger hand bewiisning aff then gamble christen kirckis lærdom oc fundamentt* (PH III, 151/31-152/4). Det er derfor svært at se, at disse referencer skulle kunne anvendes som belæg for Helie's forfatterskab af skrivelser fra Lund.

Endelig nævner skrivelser, at

38 Jvf. Luther: *Von der Wiedertaufe* (1528), WA 26, 1909/1964, s. 146-147: *Gleich wie die Sacraments finde auch darumb an eitel brod und wein glauben wollen, dem Bapst zu verdries, Und meinen, sie wollen damit ds Bapstum recht störtzen. Fur war, das ist ein løser grund. darauff sie nichts gutes bawen werden. Mit der weise musten sie auch leucken die gantze heilige schrifft und das predigt ampt. Denn solchs haben wir freulich alles vom Bapst und musten auch eine neue heilige schrifft machen.*

39 Jvf. Luther: *Von der Wiedertaufe* (1528), WA 26, 1909/1964, s. 147: *Wir bekennen aber. das unter dem Bapstum viel Christliches gutes, in alles Christlich gut sey, Und auch daselbs herkommen sey an uns, Nemlich wir bekennen, das ym Bapstum die rechte heilige schrift sey, rechte tauffem recht Sacrament des altars, rechte schlussel zur vergebung der sunden, recht predigt ampt, rechter Catechismus, als das Vater unser, Zehen gebot, die artickel des glawbens.*

Julianus Apostata gjorde thet Christi Naffn til Bespottelse, att hand icke wille neffne hannum Christum, men aff syt Fernelandt, ther som hans Moder Maria bodhe, ther hand bleff vndfangen, kallede hannum Galileum, och ther effter alle Christne Galileos ... Saa gøre och thesse Leremestere. Alle the, som icke ære mett them, kalde the Papister, lige som huerken Pauen eller nogen aff them vare Christne (L 269).

Noget tilsvarende findes ikke hos Helie. Men skulle han have skrevet skrivelsen fra Lund, må det undre, at han ikke nævner, at Luther i sin *Betbüchlein*, som Helie oversatte og lod trykke i 1526, havde gjort spottenavne til en synd imod det femte bud.⁴⁰ Det ville jo have været et passende svar. Men ellers er Helie, som Sjøberg bemærker, i modsætning til skrivelsens forfatter ikke synderlig pikeret over at blive kaldt papist.⁴¹

3.7. Lutheranerne siger kun det, der behager folk

I skrivelsen hedder det:

Huilcken nu vilde komme och prediche strengeligen om Faste, bedhe, stor haard Plict och Søndebodt, then bliffue ilde kommen, Huorfore? forthi Morthen Lutther haffuer lerdt anderledis. Saa wy tørffue inthet bede, thet kommer vel dog, huad ske skall.⁴² Tisligeste vore godhe Gerningher the gelde ingtet. Huilcken som er døøbt och troor, hand kand icke forkaste syn Salighedt, huor ilde hand leffuer.⁴³ Thette raaber huer Mand Ja ja till, forthi er thet noch beuiist: Thet er then meiste Scriftt mand tørff wedt y thenne Tiidt,

40 PH I, 1932, s. 201/1-4, jvf. Luther, WA 10.2, 1907/1966, s. 383/3-5.

41 PH IV, 1934, s. 256/11-16: *I schwlle tha widæ, at i hwore wij kallis Papister aff edre spodtsche mwnde, wij blwes tha thet naffn ingelwnde, nar wij thet wide at hwo som helst icke agter hannum ther er Christi stadtholdere her paa iorden for syn fader, tha kan then hellige kircke ingelwnde ware hanss moder.* Da udsagnet ikke findes i *Confutatio*, står det for Helie's egen regning.

42 Henvisning til Luthers udsagn om, at alting sker af nødvendighed, Luther: *Assertio omnium articulorum* (1520), WA 7, 1897/1966, s. 146/7. Tanken, der ifølge Clichtove 1529, s. 131r, stammede fra John Wiclef og var blevet fordømt på koncilet i Konstanz i begyndelsen af 1400-tallet, blev afvist af alle Luthers modstandere, heriblandt af Eck 1979, s. 317, Erasmus: *De libero arbitrio diatribe* (1524), (*Opera Omnia*, IX), 1706, sp. 1229F, 1224D, More 1969, s. 680.

43 Jvf. PH III, 1933, s. 242/21-24: *Thet kietterij som siiger att mennischin haffuer inghen salighedtz trøst hoss Gud, nar hwn synder paa thet ny siiden hwn er døptt, er fordømppt aff then Romere kircke for mange hwndrede aar.*

nar mandt siiger, huad huerg Mand will gerne høre, thet er thet hellig Euangelium (L 263-264).

Helie mener præcis det samme: *the intet tale uden thet som behaffuelig er* (PH V, 31/30), og *offwer altt them som met sød tale oc smyger lerre oc predickede som i nw gøre effther then menige mandz gode behaff* (PH IV, 140/15-17). Men det var noget, også andre bemærkede, heriblandt Johann Fabri.⁴⁴

3.8. *Folket som dommer og skriftfortolker* Skrivelsen kritiserer, at

Folckett er nu selff Dommer paa alting, huad them tøckis rett være, thet kand icke være kraagit. Thet er oss friit medtgiffuet att vdtolcke Schriffthen huer til syt propositum, och alt hues oss løster att beslutte, ther er strax Schriffstens rette Grund-Kerne (L 264).

I Helie's *Svar til kong Gustav* hedder det tilsvarende:

Men nw will huermandt saa bliffue hooss sijn mening, och sith sindt, att han will seg effter inthe menniskins willie føije, wdhen all ene effterfølge sith strage sindt, och fortredelige bliffue hooss sijn mening (PH II, 231/6-10).

Udtalelsen her refererer dog ikke til tolkningen af Bibelen, men indgår i en betragtning over det kristne menneskets frihed. Helie ville nok også i stedet for »Skrifftens rette Grund-Kerne« have skrevet »Skrifftens sande oc retsindighe mening« e. lign.

I skrivelsen hedder det desuden:

Men naar haffuer man hørt sliig Dristigheidt, att huerg Mand torffde tale om then hellige Scrifftes dybe hemmelighe Sacrament, och om then ganske hellige Christendoms Reformatz, Ordinantz och Skik. The hellige Apostele, som daglige omgingis medt vor HERre JEsu, the kunde icke begriibe then Himmelske Lerdoms Dybheidt. Men huad findis nu saa høgt eller dybt vti all then hellige Scrifft, thett then ringiste Møgager ey lader sig tøcke, hand

⁴⁴ Fabri I, 1941, s. 7.

haffuer slugit alsammen, och veedt dog icke then minste Titell ther aff (L 264).

Hos Helie læses tilsvarende:

Ydermere ther som scriffthen er saa klar, ath hwn kand aff hwermand tracteris, hwij wor thet icke Jesu Christi discipele nock, ath the hørde Christum predicke oc saage hannwm gjøre atskillighe teghen, till ath forstaa hans himelscke lerdøm, vden hand schulde oc saa oplade theris wnderstandelsse oc sijnd, till ath begribe schriffthen, oc thet aff hans besynderlige gaffue oc naade, med hwilcken hand bestørtte theris sind oc hiarte (PH II, 63/20-28).

At lade lægfolk dømme om Skriftens indhold og fortolkning blev afvist af alle antilutherske forfattere. Hos John Fisher hed det således, *Tanta certe fuit inconstantia iudicij popularis, ut nunc uera fidei dogmata, nunc apertissimas hæereses approbabant* (Så stor er i sandhed den folkelige bedømmelses ustadighed, at de snart godkender troens sande dogmer, snart de mest åbenlyse kætterier), og hos Nicolaus Herborn, *Varium semper est ac mutabile iudicium vulgus, nunc iis, nunc illis ducitur affectionibus* (Almuens bedømmelse er altid uens og omskiftelig, snart styres den af et sæt følelser, snart af et andet).⁴⁵

Skrivelsens anvendelse af ordet *møgager* (skraldemand, natmand) som betegnelse for den jævne mand, får Sjøberg til at kaste sig ud i en længere redegørelse for dette begrebs historie.⁴⁶ Begrebet blev, mener han, introduceret af Peder Laurensen i *Malmøbogen* med udtalelsen:

Item Er icke heller en møgwogen værre eller wederstyggeligere for gud att louffwe siunge oc tacke gud aff end then ypperste domkirke i werden Gwd han eneste anseer hiertet og aanden i sitt lowff icke stæden eller wduortis persone eller skick og Vi wille thet sige som sandt er Att een fattig mand dreng eller pige ther sidder paa een møgwogen, och siwnger the x guds budord eller anden lofsang aff schriffthen gud til loff at han eller hwn er bedre och mere acendis for gwd, end mange prester muncke eller Cannicker, ther staar fra morgen oc til afftenen knwrendis oc robendis wden rett

45 Fisher: *Defensio* 1525, s. 83v, Herborn 1927, s. 159. I sammes 1529, s. S 3 r, hedder det *Sic vulgus quoque instabile ac varium semper* (således er almuens også altid ustabil og uenig).

46 Sjøberg 2009, s. 22-23,

christen thro oc gudelighet, inthet actendis hwad the sige, siunge eller læse.⁴⁷

Som Sjøberg er jeg ikke i tvivl om, at det er en spydig hentydning til, at Helie i sit *Skrift mod Hans Mikkelsen* 1527 havde udtalt: *Kwnde werden ther aff forbædris, giffue thet Gud, ath then wijsse som bonden qwæder hoss sijn plog, och qwinner nar the spinde aff rock, wore draghen oc wdsett aff then hellige schriff*.⁴⁸ Dette ønske stammede dog fra Erasmus, der i *Paraclesis* udtaler: *Utinam hinc ad stivam aliquid decantet agricola, nunc nonnihil ad radios suos moduletir textor* (Gid herefter bonden ved sin plov ville synge noget deraf [og] væveren fremsynge det i takt med sine skytler).⁴⁹ Helie havde da også selv ydet et bidrag hertil ved i sin bearbejdede oversættelse af Luthers *Betbüchlein* i 1526 at versificere De ti Bud og sætte musik til,⁵⁰ og tog senere i sit *Svar på Malmøbogen* 1530 tråden op med udsaget, *att samme Malmøs bog giør seg een lang tale mett mange spotsche ord, om wiiser oc møgwrongne*.⁵¹ Når nu møgageren dukker op i skrivelsen fra Lund, anser Sjøberg det for »et af de vigtigste indicier for holdbarheden af min tese om Poul Helgesens forfatterskab«, men det sandsynliggør ingenting, for brugen af ordet i den lundensiske skrivelse kan skyldes dens forfatters læsning af Laurentsens *Malmøbog*. I øvrigt tales der hos Laurensen og Helie om gudelige viser, i skrivelsen om bibeltolkning, hvilket ikke er ganske det samme.

Videre hedder det i skrivelsen:

Thet er och vor Wedherpart berømme sig aff, at huerg Mandt er nu kloger end tilforn, och ett Barn eller en Suinehyrde skall nu disputere medt mangel, som tilforn loedt sig tække, hand war well lerd. Ja thet kand vell saa skeep, men Disputatzen er ther effter, som Folket er, hinne fremfører (L 264).

47 Peter Laurensen: *Malmøbogen (Orsagen oc een rett forclaring paa then ny Reformats, ordinerung oc skick om messzen, predicken oc anden rette Gudts tienneste oc christelig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then Christelige Stadt Malmø*. 1529), udg. af H.F. Rørdam, Kbh. 1868, s. 23r-v.

48 PH II, 1932, s. 59/12-16.

49 Erasmus: *In Novem Testamentum Praefationes (Paraclesis, Methodus, Apologia)*, (*Ausgewählte Schriften*, III), udg. af Gerhard B. Winkler, Darmstadt 1967, s. 14, jvf. Lewis W. Spitz: *The Religious Renaissance of the German Humanists*, Cambridge MA 1963, s. 215.

50 PH I, 1932, s. 212/26-215/18, jvf. VI, 1937, s. 162/10-165/5.

51 PH III, 1933, s. 118/27-29.

Helie har heller ikke høje tanker om almuen, hverken i almindelighed eller i dens evne som fortolker af Skriften.⁵² Om borgmester Niels Hammer i Randers hedder det således: *Handt er then Kempe meg løster well att fiigte mett, oc helst om scrifften, dog ther staar icke stoer seiyr att wijnde hoess hanwm.*⁵³ Men i dette sit syn på almuen stod Helie nu ikke alene, for det synes at have været en almindelig opfattelse i tidens antilutherske litteratur.⁵⁴

3.9. Er verden blevet forbedret?

I skrivelsen stilles spørgsmålet:

Huadt er Verdhen forbedrett aff the offueruætis høglerde Skindere, Sudere, eller Møgagere? ... Ladher oss randsagde the framfarne Tiidher och spörgie them adt, som myndis XL, L, LX. Aar eller mere, huad them tøckis, om Werdhen er forbedrett aff stor Klogskaff eller forargett? thet er befryctendis, att Forbedringen er blif-fuen till Forarging (L 265).

Helie behøver ikke at spørge folk, der kunne huske fyrre til tres år tilbage i tiden, for at besvare det spørgsmål:

Besynderlig fordi handelen (som y ere wise) [kiendis] aff sin frucht oc forbedring, oc tha schulle i neppelig finde en ther haf-fuer sine willkaar forbedret, Jeg kiender mange som haffuer seg saare forarget fra mange gode villkaar oc pladt intet forbædrit (PH V, 51/28-32).

Helie lægger altså det bibelske udsagn, at det er på frugten, man skal kende træet, til grund, når han skal vurdere de nye religiøse skikke. Denne etiske dimension i hans reformationsopfattelse, der iagttages i alle hans skrifter, er stort set fraværende i skrivelsen.

52 Rübner Jørgensen: »Pax et concordia. Aspekter af Paulus Helie's menneske- og samfundssyn«, *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, udg. af Agnes S. Arnórsdóttir m.fl., Århus 2007, s. 530.

53 PH IV, 1934, s. 20/21-24.

54 Jvf. Ambrosius Catharinus Politus: *Apologia pro veritate Catholicae et apostolicae fidei ac doctrinae adversus impia ac valde pestiferi Martini Lutheri dogmata* (1520), udg. af Josef Schweizer, (*Corpus Catholicorum*, 27). Münster 1956, s. 286, 311, Fabri I, 1941, s. 354, Fisher: *Defensio* 1525, s. 3r-87v, Herborn 1927, s. 158-159, Fridericus Nausea Blancicampianus: *Pro sacrosancta missa adversus haereticos et schismaticos miscellaneae*, Moguntiae, 1527, s. 276.

Sjøberg mener endvidere, at skrivelsens beklagelse: *Thenne Dynkelgodheit* [dvs. selvretfærdighed] *som nu regnerer y oss alle, haffuer platt udsluckit Gudtz Frøct, att inghen frøcter, att Gudt schall heffne slig dristig Offuermodt* (L 265) skulle svare til Helie's udsagn: *Wdi gamble dage ræddis folck ænthen Gud eller mennischin, men nw rædis the huerckin Gud eller noger øffuerighed, thi haffue mange wiise mend ther paa eett stortt twijll, att then ny handell scall wære aff Gud, eller Gudtz raad* (PH III, 240/19-23).⁵⁵ Trods den fælles beklagelse over tidens manglende gudsfrygt, er det dog en overensstemmelse, der er svær at se.

3.10. Dansk ustadighed⁵⁶

Den ustadighed, Luther lagde for dagen, kunne også iagttages i Danmark. I skrivelsen hedder det herom:

Ther er ingen Ende paa wor Ustadigheidt, Nu lære wy saa, en anden Dag tuert emodt igen, y fiordt sagde wy saa, adt Aaare bliffuer thet end anderledis (thet er gott att beuise, om behoff gøris), thet er icke at reformere then hellige Kyrke (L 266).

Som eksempler nævnes, at klokkringning under konsekrationen og opløftning af nadverelementerne først var tilladt, men siden blev forbudt, at det personlige skriftemål først blev erstattet af en fælles synds-bekendelse, men siden atter indført, samt at exorcismen først blev afskaffet, men siden genindført i forbindelse med dåben (L 267-268).

Helie er tavs om disse ændringer, der blev indført efter 1536, men det kan selvfølgelig være forårsaget af, at vi ikke har bevaret noget dansk skrift af ham fra tiden efter 1534.

3.11. Papisternes overlegenhed

Herom hedder det i skrivelsen:

⁵⁵ Sjøberg 2009, s. 24-25.

⁵⁶ Sjøberg 2009, s. 30, anser ordet *ustadig* for at være et nøgleord både i skrivelsen og hos Helie. Heri har han for så vidt ret, men det siger ikke så meget, for det var en kritik af reformatorerne, som findes i talrige skrifter i samtiden, se note 26 ovenfor. I *Skib-yrkøniken*, PH VI, 1937, s. 121/29-31, hedder det om Hans Tausen: *Ab hoc sacrilegio notatus est Ioannes Taussøn magna factorum suorum inconstantia, ut est inconstans hereticorum hominum genus* (Efter dette kirkeran lagde man mærke til en stor ustadighed i Hans Tausens handlinger, således som ustadig væremåde er kendetegnende for kætterske mennesker), hvilket kan få en til at slutte, at begrebet *inconstantia* må have været en topos i kontroverslitteraturen.

Papisterne haffue fast flere hellige Martires och andre hellige Lere paa theris Sidhe, end alle thesse ny Schribenter ere, ware ther end saa mange (L 269).

Det skulle ifølge Sjøberg svare til dette Helieudsagn:

then tro som wij nw haffue, med then Romere kircke, er stadtfest aff then hellige kirckis gantscke Raad, som haffwe wærid holden sijden the hellige Apostelle wore her paa iorden, oc bestyrckede med alle hellige Martyrum blod og Confessorum lerdøm (PH II, 102/18-23).

Igen er det svært at se overensstemmelsen, for hvor skrivelsen nærmest anser det for en kappestrid om, hvem der kan diske op med flest martyrer og lærde mænd, er denne tanke fraværende i Heliecitaten. Men den findes hos andre samtidige. Hos Catharinus hedder det således: *Cum sint in ecclesia Dei tot et tanti sanctissimi et doctissimi viri ...* (Da der i kirken er så mange og så store meget hellige og lærde mænd ...).⁵⁷ Skål Helie nævne, hvad der gør hans kirke overlegen i forhold til lutheranernes, påberåber han sig som vi lige har set kontinuiteten tilbage til apostlene, suppleret med dette argument:

Men thenne eder kircke er swo krap oc beslwtis vnder swo smale grentzer, at ther som hwn kallis almennig, tha kwnne i hennis naffn icke forsware, nar hwn haffwer icke vden eett hiørne vti nør, thet er i Sassen oc nogre faa land och stedher som ther findis nest omkring ... Men twertt emood, tha er wor kirckæ swo wiid och breed, som then gandscke werdhen er stoer till (PH IV, 130/31-131/17, cf. også IV, 119/7-10).

Er det første argument om kirkens alder en topos i den antilutherske litteratur,⁵⁸ er det andet argument hentet i *Confutatio*.⁵⁹ Dets sidste led

57 Catharinus 1956, s. 21.

58 Clichtove: *Antilutherus* 1525, s. 5v, 1529, s. 18v, Johannes Dietsberger: *Phimostomus scripturariorum* (1532), udg. af Erwin Iserloh og Peter Fabisch, (*Corpus Catholicorum*, 38), Münster 1985, s. 44, Dungsheim 1987, s. 241, Eck 1979, s. 273, Hieronymus Emser: *A venatione Luteriana aegrocerotis assertio* (1519), udg. af Franz Xaver Thurnhofer, (*Corpus Catholicorum*, 4), Münster 1921, s. 72, Fabri II, 1952, s. 424, Fisher: *Defensio* 1525, s. 58v, 1925, s. 10, Herborn 1529, s. M 5r, Jacobus Hochstratus: *Contra Lutheranos*, [Coloniae] 1526, s. E 1v, Nausea: *Contra universos Catholicæ fidei aduersarios*, Moguntiae 1529, s. 250.

59 *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, 119.

er en omskrivning af det internationale synspunkt, at *ecclesia catholica per universum orbem terrarum diffusa [est]* (den katolske kirke [er] udbredt over hele verden).⁶⁰ Dette universalistiske argument findes ikke i skrivelsen fra Lund.

3.12. Gud straffer ulydighed

Skrivelsen gør opmærksom på, at

Gudt haffuer beteedt manghe Plagher for vore Øgne, lighesom han giorde vti Egipten (Exodi 8.9.11) paa thet wy skulle betencke oss och bedre oss modt Gudt. Thersom icke saa skeer, er befryctendis, ath the allerstørste Plage stondher ighen. Gudt plagede Jødernis Affguderii och andre Syndher medt the Assyriers, Persers och Egiptiers offuerueldighe Treingsel och Fengsel. Huem tuiffll ther paa, at Turkens Magt er Gudtz Straff offuer vore Syndher (L 262-263).

Helie giver udtryk for det samme:

Thij wore thet best ath hwert menniske wdi sijn stath bædrede seg och aflagde sijn brøst, och rette segh først mod Gud och ther nest modt mennisken. Och hwes thet icke sceer, er thet befrøct-indis, ath wor herre wil oss føre wore vwenner paa halsen (PH II, 114/22-26).

Nar wor herre pleijer att straffe sith folck till salighed oc penitentze, tha bruger hand icke ther till euangelister eller apostele, men wgudelige mend som ere haarde halsze, tijranner oc bødele. Oc fordi ere desse ny kiettere, som nw plage bode oss oc wore christne furster metth theris blodige twnger oc wsigelige forfølling figurede wdi Pharaone, Salmanasar, Sennacherib, Nabuchodo-

60 *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 44, 90. Argumentet om kirkens universelle udbredelse gik tilbage til kirkefaderen Augustin: *De vera religione*, VI.10 og nævnes af bl.a. Clichtove: *De veneratione sanctorum*, Coloniae 1525, s. B 4r, *Propugnaculum ecclesie aduersus Lutheranos*, Coloniae 1526, s. 1v, 1529, s. 33r, Eck 1927, 43, 257, Fabri I, 1941, s. 218, II, 1952, s. 81, 148-149, Fisher: *Assertionis* 1525, s. 379, 1925, s. 19, Herborn 1529, s. I 4v, L 3 r, L 6v, 1927, s. 43, 61, More 1969, s. 606, 610, og Nausea 1529, s. 149, 151, 163. – Hos Dungersheim 1987, s. 40-41, ses et udsagn, meget lig Helie's: *per orbem predicata est atque diffusa. Dicitur etiam catholica, quia universalis est omnium credentium una, non singulorum angulorum hereticorum singula* (forkyndes og er udbredt over hele jorden. Kaldes også katolsk, fordi der overalt er tale om alle troendes enhed, ikke noget særegent, som i kætternes særegne hjørner).

nosor, Holopherne, Rapsace, Antiocho oc andre flere Gudtz folckis forfølgere oc forødere (PH III, 68/6-16).

Videre siger Helie om tyrkerne:

Besinder disligest huore Gudt haffuer altidt plagett then ulydelse som er bewiist emod then Romere kircke, først udi thet gandsche Tyrckii ther aff Gudtz wrede bleff then greetsche kircke mechtig for hendis ulydelse schyldt, oc er nu paa thet næste udaff med tro oc loffue, friihed oc frelse, bested under en ævig trældom oc trengsell (PH V, 13/26-32).⁶¹

Er tankegangen nogenlunde identisk, er eksemplerne det ikke, hvis vi ser bort fra opfattelsen af tyrkerne som Guds strafferedskab. Men den opfattelse var gængs i tiden.⁶²

3.13. Kirkelig reformation

Om kirkelig reformation hedder det i skrivelsen, at

then hellige Kirkis Lerdøm om Troen, Sacramenterne och andre Hoffuit-Articler bør icke att stonde till huerg Mandtz Forandring, som kommer løbendis. Huad som forbedris kand, thet skall thett öffuerste Hoffuidt gøre fornuffteligen foruden Cristen Samfundtz Adsplitelse, och icke lade then menige Cristendoms longhe Brug saa letteligen kulkastis, nar huerg løster (L 266).

Med øverste hoved menes selvfølgelig paven. Helie ville dog lade et almindeligt koncil løse de teologiske stridigheder og indføre de nødvendige reformer:

Scall nogett forbædris wdi seeder oc leffnett oc forwandlis wdi sætt oc skick, tha scall thet skeep aff theris embetz magtt, bestan-

61 Jvf. også PH II, 1933, s. 41/22-44/3, 229/20-230/2, 297/21-298/4, III, 1933, s. 166/12-31.

62 C.A. Patrides: »'The Bloody and Cruell Turke': The Background of a Renaissance Commonplace«, *Studies in the Renaissance*, X, 1963, s. 126-135, John W. Bohnstedt: *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as seen by German Pamphleteers of the Reformation Eve*, (*Transactions of the American Philosophical Society*, N.S. 58.9), Philadelphia 1968, s. 25-31, Rudolf Mau: »Luthers Stellung zu den Türken«, *Leben und Werk Martin Luthers vom 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, 1, udg. af Helmer Junghans, Göttingen-Berlin 1983, s. 647-662.

dige raad oc samtycke som ere forstandere oc statholdere ij then hellige kircke paa Gudtz wegne, eller oc saa aff mange lærde oc gode mendtz samburde raad, oc wiise tycke, oc thet scall skee mett lempe, saa att inthet afflagdis, før end nogett bædre wore rede for handen att indsette ij samme sted (PH III, 143/19-28).⁶³

Følgelig må man afvise dette Sjøbergudsagn: »Når det drejer sig om det grundlæggende princip – kirkens øverste ledelses eneret til at indføre reformer i kirkens lære og andre hovedartikler – hersker der den smukkeste overensstemmelse mellem fortalen fra Lund og Poul Helgesens skrifter«.⁶⁴

Helie lægger aldrig skjul på, at troen er »forkølet« og tiden »forgiftig«, hvorfor der er behov for omfattende reformer i kirken såvel som i samfundet generelt.⁶⁵ Denne opfattelse af tiden og dette reformbehov omtaler skrivelsen fra Lund ikke med et eneste ord.⁶⁶

3.14. Konsekvenser for den verdslige øvrighed

Skrivelsen kan ikke lade være med at advare kong Christian og hans rådgivere:

Thett er skøtt [dvs. snart] Tiidt, ath verdtzlig Øffrigheidt seer sig om, huad her effter følge will; Nar menighe Mandt haffuer lerdit dristeligen att foracte Kyrkens Lydigheidt, skall och saa lidet wrdet [dvs. agtelse] bliffue then werdtzlige Øffrigheidt ... Saa wy retteligen sige, att thette er eit Forspill till thet, ther snarligen skee skall. Werdtzlige Herrer och Førster vare raadeligt, att the saa flytteligen affuergede then hellige Geistligheitz Foractelse och Wlydelse, som theris eghen (L 265).

63 Jvf. også PH II, 1933, s. 229/15-19. Det eneste sted, hvor han, så vidt jeg kan se, tildelel paven en vis reformmyndighed, er i spørgsmålet om ophævelsen af præsternes cølibat, PH III, 1933, s. 176/26-177/13.

64 Sjøberg 2009, s. 26.

65 Denne opfattelse var ikke særegen for Helie, for den deltes af humanisterne i og uden for Italien. Ja, Pico della Mirandola talte endog om et generelt moralsk kollaps, John W. O'Malley: »Historical Thought and the Reform Crisis of the Early Sixteenth Century«, *Theological Studies*, 28, 1967, s. 534-535.

66 Om Helie's reformationstanker, se Rübner Jørgensen, »Mellem Rom og Wittenberg: Reformkatolikken Paulus Helie's kirkeopfattelse«, *Mentalitet & historie. Om fortidige forestillingsverdener*, udg. af Charlotte Appel m.fl., Ebeltoft 2002, s. 66-67.

Helie gør også opmærksom på risikoen for den fyrste, der tillader, at kirken nedbrydes og dens institutioner afskaffes:

Offuerweijer oc saa, at thet er icke alsomeniste kirckins magtt ther thenne ny handell stempler effter, men eder eghen wellferd oc salighed, ther tha forspijldis, nar kirckins magtt forstøris, som haffuer christendoms sacramentt oc hellighed wdi befaling oc forsuar (PH III, 283/13-18).

For at underbygge dette synspunkt omtaler Helie som lige nævnt flere steder konsekvensen af Grækenlands frafald fra lydigheden til den romerske biskop, her i *Svar til Kong Gustav*:

Att nogre blant thenom som wore Grecker haffue wæridt besynderlige ij somme lerdomme modt then menige cristen kirckis affsagde rett oc dom haffue the dyre nock betalett, nar the nw weldelige beswaaris paa legom oc siell, aff thet wmilde oc fordømmelige Tyrckij (PH II, 229/20-25).

Og i *Svar* på *Malmøbogen*:

Men then Greetsche kircke for samme wlydilse oc anden meere, mod then Romere kircke, haffuer thet dyre nock betalett, nar hwn paa thenne dag er ... fortrengd oc beswaarett wnder then grwmme Turck Christi oc christendoms obenbare fiende (PH III, 166/12-18).⁶⁷

Denne henvisning til, hvad der skete med Grækenland, omtales ikke i skrivelsen fra Lund.

Videre hedder det i skrivelsen:

Thet gøris behoff att paamynde Herrer och Førster mett then Kongelige Prophetis Dauditz Ordt, saa sigendis: O y som skulle

67 Jvf. også PH II, 1932, s. 41/25-32, 200/20-21, 297/31, 298/2. Alle steder gøres det til en Birgittaprofeti. Da denne profeti om konsekvensen af Grækenlands frafald fra den romerske kirke også omtales af Fisher: *Assertionis* 1525, s. 357-358, må dette skrift have været Helie's kilde, Rübner Jørgensen: »Birgitta prophetans: The Use of St. Birgitta's Revelations in Early Sixteenth Century Controversies«, *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe: A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, udg. af Lars Bisgaard m.fl., Odense, 2001, s. 304-305.

dømme och regere Mennisken paa Jordhen, ladher ether vnderuise och værer fornuntstige Psal. 2. Thett er skadeligt for then cristen Religion tisligris och vaadeligt for theris eghen Welfart, ath the tilstædhe letteligen nogen Tuist att skee vti then hellige Kyrke (L 266).

At Helie også kunne tilslutte sig dette udsagn, fremgår af hans *Skrift mod Hans Mikkelsen*:

Nar stod werdhen noghen tijd i bædre schicke, en ther Constantinus oc Silvester, Theodosius oc Ambrosius, Swen Estridssen her i Danmarck oc Biscop Velwm aff Roschilde gjorde eet. Och the werdslige førster wore christendoms prelather lydige oc hørsomme, oc lode seg aff thennom sie oc lære (PH II, 106/29-107/3).⁶⁸

3.15. *Kravet om kannikernes accept af de lutherske artikler*

Herom hedder det til sidst i skrivelserne:

the Conclusier eller Article, the [professorerne] haffue ladit vdgaar till ath disputeris, och ther til ladit esge oss lige som wy huerken viste Scholers eller Vniuersiteters Seduane och Brug, eller wy ey forstode, hues Mening ther vndher er. Wy wide wel, ath y Vniuersiteter maa (till at øffue och forfare vnge Personers Forstandt) disputeris modt och medt alt hues then hellige Schriff indholder. Men thet haffuer then hellige menige Christenhed forbudet och endregteligen holdit, ath ingtidt bør eller skal holdis for faste warafftige Articler, vthen huilcke som bliffue examinerit aff the IIII. christne Hoffuit-Vniuersiteter och endregteligen sambtøcktt aff thennum. Therefore, wille the haffue theris Article vnderskriffne aff oss, tha sende them først til forneffnde Vniuersiteter, och nar the hafue endregteligen mett thet hellige almyndig Christendoms Concilio approberet them, saa bør oss och saa ath gøre (L 270).⁶⁹

68 Jvf. PH II, 1932, s. 182/27-31, 183/5-13, 199/14-25, 205/15-18.

69 Forlægget herfor er til dels de roskildensiske kannikers skrift fra efteråret 1543: »Det er eder ikke ubekjendt, at dette Forlangende om Underskrift er imod alle, idetmindste vel indrettede, Universiteters Sædvane. Det står vel ethvert Fakultet frit for at opstille Theses og at disputere baade for og imod dem, forat Sandheden maa komme for Dagen, og Ungdommen uddannes og øves; men at man bagefter skal underskrive dem, det er noget uhørt, isærdeleshed at Folks Samvittigheder skulle bindes ved saadan Underskrift«, Rørdam 1868-1869, s. 161 med henvisning til *Dänische Bibliothec*, VII, 1745, s. 130-138.

Hvilke artikler, der skulle disputeres og underskrives, lades usagt, men det er uden betydning i vor forbindelse, for dette stykke er meget uhelie'sk. Helie taler nok om, at det vanskelige spørgsmål om viljens frihed eller trælbundethed bør afgøres af *the store scholer*, huar *the wiise och lerde forsamblis* (PH V, 269/10-14), han fortæller nok, at Luther *skiødt seg mett thet første till thet gantscke christhends raadt ij hwar och naar thet schulde holdis. Ther nesth, till fjire aff the ypperske Schooler* (PH II, 123/32-124/3),⁷⁰ men ellers henviser han aldrig til de fire hoveduniversiteter (Oxford, Paris, Louvain og Köln), når de dogmatiske og kirkelige kontroverser skal løses. For ham var som allerede sagt et koncil kirkens øverste dogmatiske instans.

Allerede under rigsdagen i Worms 1521 var kravet om indkaldelse af et koncil blevet formuleret, et ønske som også ses udtrykt i danske tekster fra midten af 1520'erne, og til hvis vurdering Helie som lige sagt henskød de religiøse og kirkelige uoverensstemmelser.⁷¹ Så længe der ikke var truffet nogen afgørelse, skulle man opretholde status quo og lade enhver følge sin samvittighed.⁷² Nu i 1544 var spørgsmålet om et koncil højaktuelt. I juni 1536 havde pave Paul III nemlig indkaldt til et koncil i Mantova med åbning den 23. maj året efter. Det blev dog ikke til noget, så den 23. maj 1537 udsendtes en ny indkaldelse med åbningsdatoen den 21. maj 1539. Men heller ikke det kunne lade sig gøre. Den 22. maj 1542 udsendte paven derfor endnu en koncilindkaldelse, denne gang til Trient/Trento i Sydtyrol. Begyndelsen måtte dog udskydes flere gange på grund af krigen mellem kejseren og den franske konge, så det åbnedes først den 13. december 1545.⁷³ Set på baggrund heraf er det overraskende, at konciltanken ikke spiller en større rolle i de lundensiske kannikers skrivelse, og at de ikke gentog deres

70 Hentydning til at Luther over for Cajetan havde erklæret sig parat til at lade sin sag afgøre af universiteterne i Basel, Freiburg, Louvain og Paris, Luther, *Acta Augustana* (1518), WA 2, 1884/1966, s. 9/19.

71 PH II, 1932, s. 23/15-20, 55/27-30, 227/26-31, III, 1933, s. 102/12-103/22, 105/9-17, V, 1935, s. 283/5-7, 286/29-287/4, jvf. Rübner Jørgensen 2002, s. 65-66.

72 PH II, 1932, s. 229/10-19: *Jeg tha wel wedt, att ther motte twijlis paa nogre aff desse berørde articheler ij gammill tidt for wden syndt, oc paa andre flere, nar the ere aff thett slag, wdi huilke huertt menniske motte till een tidt effterfølge sijn mening, saa lenge ther bleff endelige sagt oppaa aff kirckins ypperste prelater; oc menige cristen-doms raadt, ther haffue magt att skillie trette, till eendrectighedtz bestandt, saa att huess the affsige for een rett, ther maa inghen fortredelige stande ijmod wdhen seg till fordømmilse.*

73 Hubert Jedin, *Kleine Konziliengeschichte*, Freiburg i.B. 1959, s. 83-86.

anmodning til kongen fra 6. februar 1537 om at vente med at foretage ændringer, til en koncilafgørelse forelå.⁷⁴

Overraskende er endvidere, at kannikerne ikke henviste til deres samvittighed og påberåbte sig Erasmus' ord om, at man ikke burde påtvinge nogen en religion, der stred imod vedkommendes samvittighed.⁷⁵ Det ville Helie vel have gjort.

3.16. Autoriteter

Til indholdet hører også brugen af autoriteter. Her er det alment kendt, at Helie yndede at henvise til Erasmus, til kirkefædre og til mystikere, og blandt dem især til Birgitta af Vadstena. Ingen af disse autoriteter optræder i skrivelsen fra Lund. Til gengæld er der i denne hyppige referencer til Bibelen, hvilket Sjøberg også så som udtryk for, at Helie må være skrivelsens forfatter.⁷⁶ Argumentet er dog ligeså brugeligt som »en røget skindkiortel«,⁷⁷ for i alle samtidens skrifter vrirler det med bibelreferencer – og det uanset om de var skrevet af katolikker eller lutheranere. Tjekker man efter, viser det sig endvidere, at kun to ud af 22 eksplicitte bibelreferencer i skrivelsen findes i Helie's skrifter.⁷⁸

74 Riksarkivet, Stockholm, B 29: *Lundebrefsförteckningen*, s. 493r, jvf. Rørdam: »Indbydelser til det paatænkte almindelige Koncilium i Mantua 1537«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 8, 1872-1873, s. 117-124. I skrivelsen fra Lund hedder det blot: *Therefore, wille the haffue theris Article vnderskriffne aff oss, tha sende them først til forneffnde Vniuersiteter, och nar the haffue endregteligen mett thet hellige almyndelig Christendoms Concilio approberet them saa bør oss och saa ath gøre* (L 270). Her vil jeg ikke undlade at gøre opmærksom på, at ordet »koncil« ikke findes hos Helie, for i hans skrifter benævnes det *kirkins raadt*, *kierckins samburde raadt*, *menige cristhendoms raadt* e.lign., Rübner Jørgensen 2002, s. 65.

75 Se citatet i note 72 ovenfor. Erasmus: *Liber de sarcienda ecclesiae concordia*, Basileae 1533, 110: *neque quenquam ad nouam religionem a qua abhorret, perpellamus*, der i Helie's gengivelse lyder: *Inghen schule wij heller trenge till then gudelighedtz handell, som hans sind oc samvittighed icke befaler*, PH V, 1935, s. 289/31-290/1.

76 Sjøberg 2009, s. 35. Blandt skriftstederne påpeges især brugen af Ps 2.10: *O y som skulle dømme och regere Menniskan paa Jordhen, ladher ether vnderuise och værer foruntstige* (L 266), som også findes på titelbladet af Helie's trykte oversættelse af Erasmus' *Fyrsteskrift* fra 1534. Da skriftstedet her lyder: *Saa skulle i Konger nw være kloge, oc lader eder vnderwiise som ere iørderigis dommere* (PH V, s. 94), er det ikke noget argument for en fælles forfatter, nærmest tværtimod. Desuden citeres bibelstedet med et ordvalg meget lig Helie's også i Frans Wormordsen: *En kortt forklaring* fra 1531, genoptrykt i *Skrifter fra Reformationstiden*, 3, udg. af H.F. Rørdam, Kbh. 1888, s. 28.

77 Jvf. Laurensen: *En stacket Undervisning imod Pavens, Bispers og deres Disciples Statuter, Love, Bud og Skikkelser* (1533), (*Skrifter fra Reformationstiden*, 5), udg. af H.F. Rørdam, Kbh. 1890, s. 41.

78 Bibelreferencerne, der ikke alle har kunnet identificeres, er: Rom 2, 1. eller 2 Pet (?),

Desuden var Helie i alt, hvad han skrev, teologisk argumenterende, noget der ikke just er kendetegnende for skrivelsen. Både dette fravær af Helie's normale autoriteter, den divergerende bibelbrug og den manglende teologiske argumentation taler imod at tilskrive ham forfatterskabet af skrivelsen fra Lund.

Omvendt er der unægteligt en del fælles synspunkter i skrivelsen og Helie's skrifter. Men behøver lighederne, der ofte er de gængse i tidens litteratur, absolut at være udtryk for, at Helie skulle være skrivelserens forfatter? Kan man ikke tænke sig, at de lundensiske kanniker har skelet til, hvad Helie havde skrevet mod lutheranerne, således som de skelede til Peder Laurensens skrifter og de roskildensiske kannikers brev til de københavnske professorer? At Sjøberg ikke har overvejet den mulighed, må undre.

4. Sproglige argumenter

Angående sproget finder Sjøberg en lang række overensstemmelser.⁷⁹ Også dem har jeg af hensyn til overskueligheden samlet i grupper, så jeg først ser på ordene, dernæst på talemåderne.

4.1. Ordene

Fællesord skulle ifølge Sjøberg være

1) Substantiver: *forarging* (L 265: forværring, Helie dog *forargilse*), *forming* (L 271: forøgelse), *hørsomme* (L 270: lydighed), *orsaghe* (L 271: årsag), *varachtighedt* (L 266: bestandighed).⁸⁰

2) Verber: *betee* (L 262: fremvise), *esge* (L 270: udæske, stævne),

Lk 18.8, Ex 8-9, 11, 1 Pet 3, Rom 12.16 (?), Prov 3.5, 1 Kor 8.1, 2 Thess 2 (?), Ez 9 (?), Ps 2.10, Efes 4.3-4, Phil 2.2, 1 Kor 1.10-11, Mt 28.19, 2 Thess 2.15, Mk 8.17-18, Apoc 22.18?, Esai 6.9-10, Mt 13.14, Ez 33. – Af disse findes Lk 18.8 sammen med en række andre skriftcitater indskrevet i Optegnelsesbogen, PH VI, 1937, s. 188/15, og Ps 2.10, brugt som allerede sagt som motto i den trykte udgave af *Fyrsteskriftet*, 1534.

79 Jeg undlader at udtale mig om Helie's ortografi, for da stort set alle hans bevarede danske skrifter er overleveret i enten bogtryk eller afskrift, er det ikke muligt at beskrive den nærmere. Om datidens ortografi, se ellers Skautrup 2, 1947, s. 178-189.

80 Sjøberg 2009, s. 21, nævner også, at skrivelserens *then hellige Scrifftes dybe hemmelige Sacrament* (L 264) svarer til Helie's *thet er hwercken aff nød, eller gaffenligt, om then menige mandt wiste alle the dybe sacrament, som scrifften wdi seg beslutther* (PH II, 1932, 58/22-24, jvf. 60/22: *Guds rijgis lønlighe Sacrament*). Heri har han ret, men det har han ikke, når han skriver: »I begge citater tales der om skriftens dybe sakramenter. Og begge steder bruges entalsformen sakrament om flere sakramenter«, for ordet *sacramentum* refererer ikke til kirkens syv sakramenter, men til den religiøse hemmelighed, der findes i Skriften, på græsk *mysterion*, Paul Arnesen, *Ny Latinsk Ordbog til Brug for den studerende Ungdom*, II, Kbh. 1848, sp. 2745.

forfare (L 268: undersøge, erfare), *nagge* (L 268: nage), *tøckis* (L 264: synes), *tørffue* (264: behøve), *wrde* (L 265: agte, ære).

3) Ord fra andre ordklasser: *endregtige* (L 261: enige), *føghe* (L 267: lidet), *platt* (L 265: aldeles, helt), *skøtt* (L 262: snart), *thess værr* (261: desværre, der ofte sættes i parentes),⁸¹ *tøssuer* (L 267: to gange), *wittig* (L 267: forstandig).

4) Ord med præfixet *for-*. De var yndet af Helie, og af dem findes i skrivelserne bl.a. *forfare* (L 268: erfare), *forhendhet* (L 265: hændt, sket), *formercke* (L 267: mærke), *Formering* (L 271: forøgelse). *Fornyring* (L 262: fornyelse), *fordempe* (L 265: dæmpe, holde nede), *forhorde-ligen* (L 266: trodsig), *forskrecke sig* (L 266: blive bange, Helie dog *forskricke*), *fortrøcke* (L 265: underkue).

5) Ord med suffixet *-lig*, *-lige*, *-ligen*. Også de var yndet af Helie. Af dem findes i skrivelserne omkring 20, heriblandt *grundeligen* (L 260: grundigt), *nøttelige* (L 261: nyttig), *synderlighe* (L 261), *velbehagelig* (L 261). *wronguilighe* (L 260: genstridige), *vaadeligt* (L 266: farligt).

6) Ord af latinsk oprindelse. Af disse ses i skrivelserne *disputere* (L 264), *propositum* (L 264: forsæt), *Proprieteet* (L 260: egenskab), *Rectractiones* (L 263: tilbagekaldelser). Listen kan udvides med disse: *Absolutz* (L 268: syndsforladelse), *approbere* (L 270: godkende), *Articler* (L 268), *Capellaner* (L 271), *Catechismus* (L 268), *Ceremonier* (L 262), *Concilium* (L 270: koncil, jvf. note 74 ovenfor), *Conclusier* (L 270: artikler), *consentere* (L 263: tilslutte sig), *Disputatz* (L 264), *examinere* (L 270), *Exorcismus* (L 268: djæveluddrivelse), *Martir* (L 269: martyr), *Nation* (L 262: folkeslag), *Natur* (L 260), *Ordinantz* (L 262: ordning), *Papister* (L 267), *Personer* (L 270), *Predicanth* (L 268), *prediche* (L 268), *Probering* (L 268: prøvning), *Propheti* (L 265), *Reformatz* (L 264), *reformere* (L 266), *retractere* (L 263: tilbagekalde, Helie: *igien robe*), *Sacrament* (L 263), *sacrere* (L 267: indvie, Helie: *consecrere*), *Subscriberen* (L 270: underskrivelse), *Titell* (L 264: navn), *Vniuersitet* (L. 270, Helie: *schoole*).

Ordene i disse grupper er dog ikke af den helt store betydning, for dels iagttages mange af de danske fællesord også brugt af andre forfattere i samtiden, dels er det ikke alle de omtalte ord med forstavelsen *for* og endelsen *lig*, der findes hos Helie. Af de af Sjøberg nævnte ord af latinsk oprindelse er kun *disputere* anvendt af Helie. Og af de i skrivelserens øvrige latinske ord, tilføjet af mig, ses kun de mest almindelige i hans skrifter.

⁸¹ Gengivelse af det latinske (*pro dolor*), der bl.a. ses hos Fabri I, 1941, s. 12, og Herborn 1529, s. P 3v.

Det vigtigste sproglige argument, når det kommer til ord, er dog brugen af ordet *retsindigh* (L 261). Fra 1528 blev det og afledninger deraf »det absolutte yndlingsord« hos Helie, siger Sjøberg, der tilmed har registreret, hvor ofte det findes i hans skrifter.⁸² Ordet iagttages imidlertid også hos Hans Tausen, Peder Laurensen og Frans Wormordsen, hvorfor Sjøberg mener, at de sandsynligvis er blevet inspireret af Helie til at bruge dette formentlig fra svensk importerede ord. Muligt er det, men bevises kan det ikke. Noget indicium for, at Helie skulle have forfattet skrivelsen fra Lund, er det dog næppe, for kannikerne kunne vel også have ladet sig inspirere til at bruge ordet af enten Helie eller af Laurensens *Malmøbog*, hvor det optræder fjorten gange.⁸³

I skrivelsen findes imidlertid også en lang række ord, som ikke kan iagttages, eller som gengives anderledes i Helie's skrifter. Ud over de allerede nævnte er det bl.a.: *affguderii* (L 263; Helie: *affgudij*), *Auffaldit* (L 265, Helie: *frafaldet*), *Beleydere* (L 271: smigrere), hvor formen *beleydet* hos Helie betyder forsynet med lejdebrev,⁸⁴ *Bissekræmmere* (L 269), *bytsig* (L 270: spydig), *Christenhedt* (L 270),⁸⁵ *Compadtz* (L 263), *Dynkelgodheit* (L 265: selvretfærdighed), *Egen villisk* (L 269: egensindig), *Ferneland* (L 269, Helie: *fæderne land*), *fordempe* (L 265: neddæmpe, nedkæmpe), *forhendhe* (L 265: ske), *forhordeligen* (L 266: trodsig), *Fornyring* (L 261: fornyelse), *Forspill* (L 265), *fortrøcke* (L 265: nedtrykke), *Gendøbere* (L 269, Helie: *wederdøbere* eller *anabaptister*), *Grund-Kerne* (L 264), *Hoffuit-Articler* (L 266), *Hoffuit-Vniuersiteter* (L 270), *Indigheidt* (L 268: oprigtighed, alvor), *Longuarigheidt* (L 271), *Møgager* (L 265: skraldemand, natmand), *Ordsprung* (L 261: ordsprog), *Primsinelse* (L 268: djævelsforsagelse), *Selffmodighedt* (L 262: egenvilje, selvrådighed, Helie: *sellswold*), *selff Villige* (L 263: egenvilje), *starblindt* (L 269: stærblind, dvs. stirret sig blind på), *Skriftelerd* (L 261, Helie: *low køn* (lovkyndig) eller *sckrifftklog*), *Stiffnackedheedt* (L 261: stivnakkethed), *Suinehyrde* (L 264), *tuistafftige* (L 269: kivagtige), *tuistig* (L 267: kivagtig), *Vdrøckelse* (L 270: udtryk), *Ueendrectigheidt* (L 267: uenighed), *Vndrønningh* (L 271: udvej) og *vaadeligt* (L 265: farligt).

Omvendt kunne man måske have forventet at se disse ord, hyppigt anvendt af Helie, i skrivelsen: *begwem* (anstændig, passende), *besinde*

82 Sjøberg 2009, s. 43.

83 Laurensen 1868, s. 6r, 6v, 8r, 9r, 10v, 13r, 13v, 16v, 18v, 29v, 42r, 42v, 43v, 54v.

84 PH IV, 1934, s. 18/20, jvf. Kristensen, PH VII, 1948, s. 228.

85 Ordet optræder dog en enkelt gang i *Bispernes Gensvar*, PH IV, 1934, s. 221/2, men er her taget fra *Confutatio Lutheranismi Danici*, for Helie synes ellers ikke at skelne mellem kristendom og kristenhed.

(forstå, overveje), *conscientze* (samvittighed), *fantzum* (skikkelse), *forgifftig* (forpestet), *faakwndighed* (uforstand), *ketteri*, *sielemørdere*, *wforkrænket* (ufordærvet, ukrænket), *willig* (egennyttig, ensidig). Især fraværet af *sielemørdere* må undre, for det var et af tidens yndede skældsord, som lutheranere og katolikker gensidigt slyngede i hovedet på hinanden.⁸⁶

Desuden hedder det i skrivelsen Hans Baptista, Peder og Pouil, mens de hos Helie benævnes Joannes Baptista, Petrus og Paulus.⁸⁷

Konklusionen på denne gennemgang af ordene kan vist kun blive, at ordforrådet i skrivelsen fra Lund adskiller sig en hel del fra det, der findes i Helie's skrifter.

4.2. Fælles vendinger og talemåder

1) *vriide och vende then hellige Scrifft* (L 262) – Helie: *hand wrier oc wender seg* (PH II, 82/6), *ther fore wrijde the oc wende* (PH II, 154/6). Denne talemåde findes dog også hos Hieronymus Emser.⁸⁸

2) *Morthen Lutther haffuer laditt thenne Døør op* (L 262) – Helie: *thennom er oplat then dør the haffue lenghe bancket oppaa* (PH II, 56/17-18). Metaforen findes også i *Confutatio*⁸⁹ samt hos Clichtove og Dungersheim.⁹⁰ Det er derfor blot en gængs talemåde i tiden.

3) *tale bodhe fram och tilbage* (L 262), *schreffue fram och saa tilbage ighen* (L 267) – Helie: *oc siiden fræm oc tilbage, hijd oc dijd* (PH III, 149/32).

⁸⁶ Ordet optræder hos Helie fjorten gange: PH II, 1932, s. 79/10, 81/14, 95/16, 125/2, 195/27, III, 1933, 65/30, 137/30, 138/26, 151/17, V, 1935, 10/16, 54/10, VI, 1937, 110/25, 114/26, 120/10.

⁸⁷ I *Skriftet mod Hans Mikkelsen*, men kun dér, har Helie dog et par gange *Powild*, der er navneformen hos Mikkelsen, PH II, 1932, s. 61/25, 69/8.

⁸⁸ Emser 1921, s. 35: *omnia sursum ac deorsum versit* (vender op og ned på alle ting).

⁸⁹ *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 126: *et statim pulsant ostium aperire*, der gengives af Helie, PH IV, 1934, s. 186/14: *men strax oplade hannum nar han bancker paa dørræn*.

⁹⁰ Jvf. Clichtove 1529, s. 135v: *Quis autem putaverit: Christum voluisse hanc ianuam vitijis aperire* (Men hvem kunne mene, at Christus ville have åbnet denne dør for udyder), Dungersheim 1987, s. 224: *aperta iam ianua regni celestis per Christum* (døren til det himmelske rige er allerede åbnet af Christus). Normalt gengives metaforen dog med det klassiske udtryk *fenestram aperire* (åbne vinduet for), som ses i *Skibykrøniken*, PH VI, 1937, s. 69/18, 118/6.

4) [de] *sigle effther theris eghen Compadtz* (L 263) – Helie: *Men ij maa nw segle eder eghen reijsse* (PH II, 17/22-23).⁹¹ Udtrykket findes dog også hos Laurensen: *tha maa the sette theris egen reise*.⁹²

5) *Men strax hand vendhe Bladit om* (L 263) – Helie: *Men kasth bladet om* (PH II, 79/11).

6) *en starblindt maa see obenbare* (L 269) – Helie: *een blyndt mand maa ther tage oppaa* (PH I, 212/5-6).

7) *aff første Begyndelse* (L 260) – Helie: *fraa then første begyndelsse* (PH II, 23/27).⁹³ Udtrykket findes også hos Laurensen og Olaus Petri og er en oversættelse af *principio*, som ses i den udenlandske litteratur.⁹⁴ Hos Helie og de andre forfattere alternerer det ofte med udtryk som *fra christendoms begyndilse* e.lign.,⁹⁵ der går tilbage til udtryk som *ab initio nascentis ecclesiae* (fra den unge kirkes begyndelse), *in principio nascentis ecclesiae* (i den unge kirkes begyndelse) og *in nascentis ecclesiae primordio* (i den unge kirkes første tid), der anvendes gang på gang i skrifterne mod Luther og dennes tilhængere.⁹⁶

91 Cf. PH II, 1932, s. 76/31-32: *tha lader thenom Gud segle sijn eghen reijse*, 181/24-25: *han segle sijn eghen reijse*, *meg faar han huerckin till skipper eller styremandt*, 326/7-9: *segle sijn eghen reijse*, *meg scall han huerckin haffue till metholdere heller raadgiffuere*, III, s. 161/20: *segle theris eghen reijse*, 208/8: *lader ieg thenom segle theris eghen reijse*.

92 Laurensen 1868, s. 23v.

93 Udtrykket gentages, undertiden dog blot *fra begyndelsen*, PH II, 1932, s. 42/15, 121/25, 157/2, 158/11, 166/31, 185/21, 222/13, 230/4, 237/5, III, 1933, s. 13/25, 104/25, 113/18, 126/4, 134/20, 155/17, 169/9, 217/29, 220/8, 224/25, 249/11, 272/31, 282/6, IV, 1934, s. 88/19, 88/30, 120/11, 121/31, 188/14, 203/8, 260/1, V, 1935, s. 11/16. Varianter: II, s. 56/29: *fraa hennis første begyndelsse*, III, s. 72/13: *aff sijn begyndilse*.

94 Laurensen: *En sand oc ret christen vnderuisning om preste embede*, Malmö 1533, s. 40r, 1868, s. 24r, 43v, s. 1890, 44, Petri 1914, s. 576, Eck 1979, s. 576.

95 PH II, 1932, s. 123/31, 173/19, 228/32, III, 1933, s. 103/28, 110/28, IV, 1934, s. 212/31, V, 1935, s. 291/24, Laurensen 1533, s. 11r, 60r, Tausen 1870, s. 130, Wormordsen: *Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Gifftes ville hugsualelig Disputadtz emellem Her Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Franciscum Vormordum Predickere vdhi Mallmoo*, Malmö 1531, s. B ij v, Petri 1914, s. 169, 202.

96 *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 51, 63, 151, 181, 196, 254, Clichtove: *Antilutherus* 1525, s. 5r, 6v, 8v, 19r, 28v, 177r, *De veneratione* 1525, s. b 3v, 1526, s. 8v, 21v, 33v, 45r, 49r, 77v, 82r, 119v, 1529, s. 18v, 27v, 57r, 86r, Dietenberger 1985, s. 44, 112, 126, 128, Dungersheim 1987, s. 241, Eck 1979, s. 273, Emser 1921, s. 76, Fisher: *Assertionis* 1525, s. 178, 432, *Defensio* 1525, s. 58v, 61r, 1925, s. 19, 20, 23, 48, 53, Herborn 1529, s. M 5r, N 2v, O 3r, 1927, s. 53, 75, 90, 97, 98, 115, 122, 125, Hochstratus 1526, s. E 1v, Nausea 1529, s. 68, 250, 281, Kaspar Schatzgeyer: *Scutinium divinae scripturae pro conciliatione dissidentium dogmatum* (1522), udg. af Ulrich Schmidt, (*Corpus Catholicorum*, 5), Münster 1922, s. 13, 107.

8) *then rette hellige christen Kyrkis* (L 268) – Helie: *then rettthe hellighe sandhe apostelighe och menighæ kirckæ* (PH IV, 315/31-32).⁹⁷ Helie's udsagn er en oversættelse af *Confutatio's germanam veramque illam Dei viventis Ecclesiam, unam et catholicam et apostolicam* (hin rette og sande levende Guds kirke, én og katolsk og apostolisk),⁹⁸ der igen er en gengivelse af trosbekendelsen: *Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam* (Og på én, hellig, almindelig og apostolisk kirke).

9) *thend sandhe edell Schriffth och rene Gudtz Ord* (L 261) – Helie: *hennes sande oc edle mening* (PH II, 27/15). Helie bruger vendingen med små variationer den ene gang efter den anden,⁹⁹ men det er såmænd blot en gengivelse af det latinske udtryk *verum et germanum* (sand og ægte), der er de gængse ord, der bruges, når der tales om Skriftens rette mening.¹⁰⁰

10) *Vill noghen sighe* (L 263) – Helie: *Will oc noghen siige* (PH III, 143/11).¹⁰¹ Vendingen findes også hos Laurensen og må betragtes som en almindelig talemåde.¹⁰²

11) *thet bestaa wy* (L 263: vedstår) – Helie: *hworæ i kwnne thet bestaa* (PH IV, 315/27).¹⁰³ Udtrykket er en oversættelse af *concedimus*

97 Når Sjøberg 2009, s. 40, udtaler, at »den hellige kirke er den almindelige betegnelse for den romerske kirke«, tager han fejl, for som så mange andre kirkehistorikere er han ikke klar over, at den romerske kirke i datidens terminologi normalt var kirken i Rom, ikke den universelle katolske kirke, jvf. Berthold Pirstinger: *Onus ecclesiae* 1524: *Romana ecclesiae quae est caput ac mater et magistra omnium aliarum ecclesiarum* (den romerske kirke, som er alle andre kirkers hoved og moder og lærer), citeret af Manfred Schulze: »Onus ecclesiae: Last der Kirche – Reformation der Kirche«, *Anticlericalism in Late Medieval and Early Modern Europe*, udg. af Peter Dykema & Heiko A. Obermann (*Studies in Medieval and Reformation Thought*, 51), Leiden 1993, s. 323 n. 19. Se også Thomas de Vio Caietanus: *De divina institutione Pontificatus Romani Pontificis* (1521), udg. af Friedrich Lauchert, (*Corpus Catholicorum*, 10), Münster 1925, s. 88, *Cajetan Responds. A Reader in Reformation Controversy*, udg. af Jared Wicks, Washington DC 1978, 142, jvf. Rübner Jørgensen 2002, s. 58.

98 *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 254.

99 PH II, 1932, s. 27/15, 50/1, 51/21, 53/22, 56/12, 56/26, 102/6, 102/14, 125/22, 138/29, 249/30, 296/7, III, 1933, s. 280/13, IV, 1934, s. 117/3, 117/17, V, s. 320/17.

100 Iagttages hos bl.a. Catharinus 1956, s. 235, Erasmus: *Ratio veræ theologiae*, (*Opera Omnia*, V), 1704, sp. 85E, Henrik VIII 1992, s. 210, Herborn 1529, s. M 7r, Hochstratus 1526, s. A 4r, *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, 47, 4, 51, 72, 76, 85, 174, 254.

101 Udtrykket med varianter anvendes også PH II, 1932, s. 188/32, 234/20, III, 1933, s. 195/19, 220/21, 238/8, 262/17, 266/31; variant: PH II, 1932, s. 251/25, V, 1935, s. 32/22, 35/6, 46/20, 47/19, 47/28, 49/10.

102 Laurensen 1868, s. 10v, 27r.

103 Umiddelbart inden iagttages ordspillet: *ther i kwnne them ingelwndhe tilsthaa oc*

(vi indrømmer) eller *fatemur* (vi vedgår), som var alment brugte udtryk i akademiske disputationer.¹⁰⁴

12) *Christendom och Christendoms Kerne* (L 269) – Helie: *christendom oc christendoms lerdom* (PH IV, 312/2). Lignende formuleringer iagttages talrige steder i Helie's skrifter, og da nogle af dem ikke findes i de skrifter, han har oversat, må den kunne betragtes som en typisk Helieformulering.¹⁰⁵ Da udtrykket *Christendom och Christendoms Kerne* som nævnt er en gengivelse af Lutherudsagnet *Ich sage, das unter dem Bapst die rechte Christenheit ist, ia der rechte ausbund der Christenheit und viel frumer grösser heiligen*,¹⁰⁶ og da vendinger som *Gud oc Gudz dyre Guddommelige gerninger* og *Gud oc Gudz ord* kan iagttages hos Tausen og *blinde oc blindiss forledere* hos Laurensen,¹⁰⁷ kan vendingen i skrivelsen fra Lund næppe anvendes som bevis for Helie's forfatterskab.

13) *Wy widhe wel* (L 270) – Helie: *Wij dog well wijde* (PH II, 18/10-11).¹⁰⁸ Udsagnet anvendes også af Laurensen, Petri og Tausen og må anses for en almindelig talemåde i datidens meningsudveklinger.¹⁰⁹

Derudover omtaler Sjøberg den hyppige forekomst af ordpar eller tautologier i skrivelsen, der var et yndet stiltræk hos Helie.¹¹⁰ Men da det var et modefænomen i samtiden, er det uden den store betydning, selv om det rimede ordspil *Treingsel och Fengsel* (L 263) nok kunne stamme fra Helie.¹¹¹ I samme forbindelse bør vel også nævnes fraværet af tautologiske talemåder som *scrifft oc skiell*, *scrifft oc lerdom*, *bulder*

bestaa enchten for Gud eller mennischin, PH IV, 1934, s. 315/18-20. Med en enkel undtagelse (*Treingsel och Fengsel*) findes den slags ordspil ikke i skrivelsen.

104 Jvf. Eck 1979, s. 137.

105 PH I, 1932, s. 238/24, II, 1932, s. 11/13, 130/22, 148/20, 180/16, 183/20, 217/19, 225/13, 231/21, 235/23, III, 1933, s. 26/15, 61/31, 64/12, 101/26, 117/12, 127/24, 200/12, 201/15, 210/22, 215/21, 240/23, IV, 1934, 23/21, 99/23, 123/26, 124/15, 160/7, 212/2, 248/14, V, 1935, s. 11/19, 11/25, 48/9, 63/3, 288/28, 305/1, 306/14.

106 Se note 37 ovenfor.

107 Tausen 1870, s. 97, 153, Laurensen 1868, s. 7r.

108 Udtrykket findes desuden PH II, 1932, s. 67/26, 150/18, 176/8, 219/4, 233/10, 234/21, 241/30, 268/23, III, 1933, s. 67/22, 91/31.

109 Laurensen 1868, s. 4r, 23v, 56r, Petri 1914, s. 211, 221, 349, Tausen 1870, s. 153.

110 Jvf. Rübner Jørgensen: »Paulus Helie og Peder Månsson. To 1500-tals oversættere af Erasmus' 'Institutio principis Christiani'«, *Arkiv för nordisk filologi*, 115, 2000, s. 215-216, »Humanistiske træk i Paulus Helie's Chronicon Skibyense«, *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, udg. af Per Ingesman & Bjørn Poulsen, Århus 2000, s. 291.

111 PH II, 1932, s. 155/5: *trengsil oc fengsil*, V, 1935, s. 83/11: *fengsell oc trengsell*. Om tidens brug af ordpar, se Skautrup 2, 1947, s. 209.

oc oprør, gaffen oc profith o. lign., der kan iagttages brugt gang efter gang i Helie's danske skrifter.

Når en ting eller et forhold skal understreges, var to ord desuden ikke altid nok for Helie, som disse eksempler viser:

Om tith breff en agtis aff een wforstandig almwe, som ere brygere och bagere, smeder oc skredere, swdere oc remesnedere, bardscherre oc badsthumend, kødmangere och fisekere, toldere och aagerkarle, prackere oc kremmere, oc anden saadan adill (PH II, 115/15-20).

Kwnne icke aandelige mendt, gudfrøctige, oc retsindige reformere then cristen kircke, dranckere oc daablere, dantzere oc springere, boolere oc skreppere giøre ther inthe till (PH II, 195/5-8).

Kun ét sted i skrivelsen finder vi et udsagn, der har en vis lighed med disse af Helie så yndede ordophobninger. Det er, når der spørges: *Huadt er Verdhen forbedrett aff the offueruætis høglerde Skindere, Sudere, eller Møgagere?* (L 265).

Mere interessant er da også chismen: *Thet er forthi Hoffuedet wendt til Fødherne, och Føderne sidher y Hoffuedtz Stedt* (L 262), der ifølge Sjøberg skulle svare til Helie's udsagn: *wij huerckin kwnne eller maa skillie hoffuedhet fraa kroppin, eller oc kroppin fra hoffuedhet* (PH II, 277/7-10), og den absolutte konstruktion *vti theris Forblindelse vandre sig och alle theris Efftherkommere till euig Fordømelse* (L 261), thi disse stiltræk ses så tit hos Helie, at de næsten må betragtes som værende forfattersignifikante. Helie bruger dog hyppigst den absolutte konstruktion som en emfatisk, ofte antitetisk afslutning, hvilket ikke er tilfældet i skrivelsen. Og med hensyn til chiasmer har Helie især en forkærlighed for de korte af typen: *Gutz mischundelige barmhertighed oc barmhertige misckund* (PH II, 4/30). Af dem findes der 46 i hans bevarede skrifter, i skrivelsen fra Lund er tallet nul.¹¹²

¹¹² PH I, 1932, s. 180/30, II, 1932, s. 4/30, 7/25, 73/15, 76/9, 79/13, 132/6, 151/9, 179/9, 193/32, 204/25, 212/12, 216/14, 219/8, 240/23, 248/14, 268/26, 274/12, 278/14, 294/22, 301/23, 302/4, 303/23, 313/20, 332/11, III, 1933, s. 5/30, 17/19, 68/24, 70/21, 71/18, 96/17, 110/31, 175/13, 199/32, 209/28, 220/1, 228/7, IV, 1934, s. 23/17, 151/1, 186/4, 227/21, V, 1935, s. 9/24, 48/11, VI, 1937, s. 82/16, 86/6, 108/18. Chiasmen som retorisk figur blev anbefalet af Erasmus og var især yndet af Thomas More, Edward Surtz: »Aspects of More's Latin Style in Utopia«, *Studies in the Renaissance*, XIV, 1967, s. 95-96. Erasmus selv synes at have været tilbageholdende med brugen, men i hans *Enchiridion Militis Christiani*, (*Ausgewählte Schrif-*

Derudover er der en række talemåder, som anvendes gang efter gang i Helie's skrifter, men som glimrer ved deres fravær i skrivelsen: *aff Guds retferdige dom*,¹¹³ *wdi werdsins siste dage*,¹¹⁴ *sidhen the hellige apostell wore her paa iordhen resp. ere affganghen*,¹¹⁵ *gørs icke wdi then mening, ath*,¹¹⁶ *thet er tha icke Guds ord wij rette om, men Guds ords clare oc christen mening*,¹¹⁷ *tha skulle oss fattis bleck oc papijr oc trettis øgen oc hender, før thet kwnne altsammen bescriffuis*,¹¹⁸ og *som ware langt ath sije wdaff*.¹¹⁹ Også prægnante udsagn som *hwercken skal hand gaa til then høgre sijde eller til then venstre, men rett fram*,¹²⁰ *then lange hale, samme ketterij drager med seg, til oprør oc all eendrechtigheds forderffwe*,¹²¹ *Inghen ting kand forbedris bode hasteliige oc well*,¹²² *sette brijller paa then menige mandtz næse*,¹²³ eller variationer derover kunne vel også forventes at have været brugt, hvis Helie havde forfattet skrivelsen.

Videre er der ordet *alsomeniste* (kun, alene) og sætningsstrukturer som *icke alsomeniste men oc saa* og *Er thet saa at ... tha*, der er

ten, 1), udg. af Walter Welzig, Darmstadt 1968, s. 2, iagttages udtrykket *pia doctrina et docta pietas* (from lære og læremæssig fromhed).

113 PH I, 1932, s. 189/8, 242/17, II, 1932, s. 5/28, 12/9, 69/27, 76/12, 77/10, 97/16, 119/22, 152/14, 153/4, 191/9, 191/21, 193/12, III, 1933, s. 201/6, og på latin: *iusto dei iudicio*, *Chronologia Anonymi* 1252, *Annales Suecici medii aevi*, (*Bibliotheca Historica Lundensis*, XXXII), udg. af Göte Paulsson, Lund 1974, s. 383, PH VI, 1937, s. 35/11, 97/11, 101/30, 105/32, 123/21, 125/6, 127/16, 134/14, 147/16.

114 PH II, 1932, s. 29/29, 35/16, 37/3, IV, 1934, s. 136/25, 139/28, 178/7, V, 1935, s. 314/30.

115 PH II, 1932, s. 24/26, 26/24, 101/13, 102/21, 124/8, 126/21, 136/17, 206/16, 224/13, 228/14, 252/1, 306/10, III, s. 73/26, 122/21, 158/16, 190/10, IV, 1934, s. 127/14, 130/1, 296/31. Det er en gengivelse af *a/ex temporibus apostolorum*, som findes i *Confutatio Lutheranismi Danici* 1902, s. 88, 90 samt hos Clichtove 1526, s. 8r, Fabri II, 1952, s. 324, Fisher 1925, s. 10, 59, More 1969, s. 240, Eck 1979, s. 273.

116 PH II, 1932, s. 59/3, 83/30, 135/7, 153/22, 160/15, 165/16, 176/6, 179/8, 233/6, III, 1933, s. 21/18, 95/1, 101/1, 159/23, 164/1, 192/1, 253/1, V, 1935, s. 309/19.

117 PH II, 1932, s. 53/27, 102/4, 138/23, III, 1933, s. 125/3, 280/12, IV, 1934, s. 116/9, V, 1935, 320/16.

118 PH I, 1932, s. 7/20, II, 82/29, 155/12, 220/29, III, 1933, s. 5/17, IV, s. 314/26.

119 PH II, 1932, s. 47/8, 66/19, 86/3 152/1, 180/18, 184/7, 324/15, III, 1933, s. 132/8, 15, V, 1935, s. 302/25.

120 PH II, 1932, s. 106/18, V, 1935, 83/21. Udtrykket stammer fra Deut 17.11 og er bl.a. brugt af Erasmus: *Responsio ad fratres Alemaniae Superioris*, (*Opera omnia*, X), 1706, sp. 1630B, Eck 1979, s. 32, Herborn 1529, s. M 8r og Schatzgeyer 1922, s. 130.

121 PH II, 1932, s. 72/23.

122 PH III, 1933, s. 144/14.

123 PH III, 1933, s. 120/30.

gengivelser af de latinske udtryk *non solum ... sed etiam* resp. *verum etiam* og *Quod si*. Med varierende frekvens optræder de i så godt som alle Helie's skrifter:¹²⁴

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N
alsomeniste (i alt)	31	19	23	46	11	1	37	1	18	71		6	16
Icke alsom- eniste ... men	16	7	12	27	6	1	16	1	8	42		5	7
Icke allene ... men		1	1	6			17		1	10	20		2
Icke alleniste ... men		1					4			3			
Er thet saa att ... tha/hui	32	5	6	10	1		3		2		2		2

Hverken ordet *alsomeniste* eller disse vendinger ses i skrivelsen fra Lund.

Endelig kan man til sidst se på den generelle sætningsopbygning. Her er det karakteristisk, at sætningerne i skrivelsen ofte består af blot én hovedsætning, undertiden med en enkelt bisætning, hvorpå der i næste hovedsætning drages en konklusion eller omtales en konsekvens af det i den forrige sætning fremsatte udsagn. Der synes derfor at være lysår mellem skrivelsens enkle stil og Helie's retoriske kunstprosa.

5. Konklusion

»Der er meget, som taler for, at dette modreformatoriske skrift må stamme fra Poul Helgesens hånd, og ikke noget, der taler imod«, lød Sjøbergs konklusion.¹²⁵ Min kontrolundersøgelse har vist, at der undertiden med hensyn til synspunkter og især med hensyn til talemåder er en del, der synes at give ham ret, men også at der er så meget, der taler imod, at gør man det endelige regnskab op, bliver facit, at Helie under ingen omstændigheder kan have forfattet denne skrivelse i de lundensiske kannikers navn. Skrivelsen er for nu at bruge Bøggild-Andersens

¹²⁴ Forklaring: A. *Fyrsteskriftet*, B. *Bedebogen*, C. *Mod Hans Mikkelsen*, D. *Til kong Gustav*, E. *Fattigdomsskriftet*, F. *Psalterens kraft*, G. *Mod Malmøbogen*, H. *Om messen*, I. *Om messens canon*, K. *Bispernes Gensvar*, L. *Om den lutherske handel*, M: *Fyrsteskriftet 1534*, forord, N. *Forsoningsskriftet*.

¹²⁵ Sjøberg 2009, s. 43.

ord, sagt om den såkaldte Hans Henriksens årbog, »helt uværdig lektor Povl baade som aand og stilist«. ¹²⁶ Og som teolog tillige vil jeg tilføje. Der er derfor ingen grund til at ville indlemme denne skrivelse i rækken af hans bevarede *oeuvres*.

English Summary

In 1543 the canons of Lund Cathedral were invited to a talk by the Lutheran professors of Copenhagen. However, in a letter, issued the following year, the canons refused to follow the invitation as the purpose of the talk was to achieve their acceptance of the Lutheran religion. On the basis of an analysis of the letter's content and language historian Erik Sjøberg has argued that it might have been written in the name of the canons by the famous Catholic reformer, the Carmelite friar Paulus Helie. In this paper I take his views and arguments up to revaluation.

126 C.O. Bøggild-Andersen, 'Studier over Povl Helgesen I: Nogle Skibykronike-Problemer', *Historisk Tidsskrift*, 11. række, 5. bind, 1956-1959, s. 7.